

LUND UNIVERSITY

Sexualitet och socialt arbete på institution

André, Åsa

1991

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

André, Å. (1991). *Sexualitet och socialt arbete på institution*. (Meddelanden från Socialhögskolan; Vol. 1991, Nr. 3), (Research Reports in Social Work; Vol. 1991, Nr. 3). Socialhögskolan, Lunds universitet.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

**MEDDELANDEN
FRÅN
SOCIALHÖG-
SKOLAN**

***SEXUALITET OCH
SOCIALT ARBETE
PÅ INSTITUTION***

Åsa André

1991:3

SEXUALITET OCH SOCIALT ARBETE PÅ INSTITUTION

av Åsa André

	sid
Innehållsförteckning	
Förord	2
Projektets uppläggning och genomförande	3
Projektorganisation	3
Utbildningsledarna	4
Forskarna	4
Uppläggning av utbildningsprojektet	4
Utvärdering	7
Projektets praktiska utformning	7
Forskarens roll och arbetssätt	13
De två institutionerna	25
Tonårshemmet	25
Lvu-hemmet	27
Att komma igång	28
Projektets roll i ett konfliktperspektiv	30
"Va' det idag ?"	31
Motstånd	32
Tystnadsstrategier	33
Dubbelkommunikation	33
Problemförskjutning	34
Kollektiv intellektualisering	34
Specialallianser	34
Ungdomarna	38
Personalen	41
Sexualiteten på institutionen	43
Professionell och mänsklig	47
Manligt och kvinnligt	53
Språk och kön	53
Manligt och kvinnligt på LVU -hemmet	56
Manligt och kvinnligt på tonårshemmet	59
Prostitution och pornografi	60
Pornografi och onani	64
Homosexualitet	65
Personalens utvärdering av projektet	70
Diskussion	81
Referenslitteratur	84

Förord

Sexualitet och samlevnad intar ofta en undanskymd plats i Socialt Arbete. För mig har det inneburit en utmaning att lyfta fram dessa viktiga frågor i utvärderingen av Malmöhus läns landstings utbildningsprojekt i sex och samlevnad. Jag vill rikta ett varmt tack till Inga Redtkaduncansson och Gösta Magnusson som planerat och lett utbildningen, samt till all personal som engagerat deltagit i projektet för de intressanta och tankeväckande diskussioner vi fört.

Jag vill också tacka min handledare tf professor Sven-Axel Månsson som tålmodigt granskat materialet och inspirerat mig med många överraskande infallsvinklar. Till de kvinnliga medlemmarna i sweat-lodge cirkeln vill jag rikta ett tack för att vi delar en djup kvinnlig erfarenhet som varit en referenspunkt för mig när jag skrivit denna rapport. De manliga deltagarna tackar jag för att de varit en välgörande motbild. Tack också till de doktorandkollegor som uppmuntrat och hjälpt mig med allehanda teknisk apparatur.

Sist men inte minst vill jag tacka min livskamrat Rolf Beckman som hjälpt mig att omsätta mina nyförvärvade kunskaper i praktisk handling.

Lund i september 1991

Åsa André

Projektets uppläggning och genomförande

Föreliggande rapport är en utvärdering av ett utbildningsprojekt i sex och samlevnad som Malmöhus läns landsting bedrivit på två tonårsinstitutioner under 1989. Forskningsavdelningen på socialhögskolan i Lund har följt och utvärderat utbildningsinsatsen. Utbildningsinsatsen föregicks av en kartlägningsstudie (Gunnarsson Månsson 1986). Den ringade in viktiga problemområden som togs upp och fördjupades i utbildningen och personalen gavs i utbildningsprojektet möjlighet att utveckla sina arbetsinsatser på detta område. Kartlägningsstudien visade att personalen hade en osäker och ojämnt fördelad kunskapsgrund att stå på när de ska tala med ungdomarna om sexualitet. Framför allt är det svårt för personalen att bemöta ungdomar med destruktiva sexuella erfarenheter och mönster, alltifrån sexuell mobbning till prostitution och avvikande sexualitet. Kartlägningsrapporten visar att sex och samlevnadsfrågor ofta omgärdas med tystnad i en personalgrupp.

Projektorganisation

En projektledningsgrupp bildades 1987. Den bestod i planeringsfasen efter kartlägningsrapporten av representanter för utbildningsavdelningen på sociala nämnden vid Malmöhus läns landsting, representanter för de två tonårsinstitutioner som sedermera deltog i utbildningsprojektet och företrädare för forskningsavdelningen vid socialhögskolan. (Den tredje tonårsinstitutionen som deltog i kartlägningsprojektet lades ner innan utbildningsprojektet började och ingår följaktligen inte). Till projektledningsgruppen knöts två utomstående utbildningsledare som ansvarade för innehållet i utbildningen.

Projektledningsgruppens viktigaste funktion var att planera, administrera och finansiera projektgruppens arbete. Det innebar att Malmöhus läns landsting fördelade statliga aids-bidrag och använde dem till löner för utbildningsledare, löste frågor om ersättning till de anställda för arbetstid som de använde till utbildningen. Man stod

också för lokaler och ersättning till föreläsare. Forskningsavdelningen vid socialhögskolan beviljades medel från socialstyrelsen byrå S3 till att dokumentera och utvärdera projektet.

Utbildningsledarna

Utbildningsledarna hade gemensam erfarenhet av socialkurativt arbete med ungdomar. De hade varit arbetskamrater på Ungdomskliniken och deras samarbete byggde på en långvarig vänskap från den tiden. Den manliga sjuksköterskan var vidareutbildad vårdlärare och kuratorn arbetade vid Kvinnokliniken i Lund. Den organisatoriska plattformen för projektet utformades av utbildningsledare och forskare tillsammans. Det formella och arbetsledande ansvaret för utbildningsledarna låg hos sociala nämnden vid Malmöhus läns landsting.

Forskarna

Docent Sven-Axel Månsson har ansvaret för uppläggningsprogrammet. Jag har varit anställd som forskningsassistent i projektet. Under projekttiden har jag varit partiellt tjänstledig från mitt arbete som socialsekreterare på en öppenvårdsmottagning som tar emot människor i kris och/eller med missbruksproblem. Som doktorand vid socialhögskolan har jag stått med en fot i forskarvärlden och en fot i socialarbetarvärlden och föreliggande rapport präglas av det spänningsfält som uppstått när jag har förflyttat mig mellan forskarvärld, utbildningsvärld och socialarbetarvärld. Genom att jag har förflyttat mig mellan olika miljöer har jag försökt använda mig av de insikter som uppstått när man som person rör sig över gränser mellan olika kulturella system (Ehn, Löfgren 1982).

Uppläggning av utbildningsprojektet

Bakgrund till projektet har varit dels den kartlägningsstudie som utfördes 1985-1986 (Gunnarsson, Månsson 1986), dels den projektplan för utvecklingsarbete i sex och samlevnadsfrågor på tre ungdomsvårdsinstitutioner i Skåne som utarbetades 1986 (Månsson 1986).

I den senare formulerades det övergripande målet med forskningsarbetet på följande sätt.

- att studera destruktiva sexuella mönster och deras följdverkningar i samspelet mellan könen, både mellan ungdomar och mellan ungdomar och vuxna
- att studera hur människobehandlande yrkesgrupper och institutioner bemöter och behandlar dessa mönster och deras följdverkningar
- samt på basis av dessa studier medverka till en utveckling av sociala metoder för att motverka dessa mönster och processer

Det är främst den tredje punkten - själva förändringsaspekten - vi har uppehållit oss vid i detta projekt. I projektplanen står :

"Utvecklingsarbetets viktigaste uppgift är utbildning riktad till behandlingspersonalen på tonårsinstitutionerna. Utbildningens främsta målsättning är att stärka personalen i deras yrkesroll.

Det handlar om att ge behandlingspersonalen ökade kunskaper t ex om barns och ungdomars psykosexuella utveckling, om könsroller och sexualitet i samhället förr och nu, om myter och missförstånd om ungdomars sexualitet, om betydelsen av olika samhällseliga påverkansprocesser i förhållande till av människors attityder till den egna och andra människors sexualitet, om betydelsen av olika samhällsprocesser, om olika typer av sexuellt utnyttjande och sexuella övergrepp samt deras följdverkningar, handfasta kunskaper om preventivmedelsrådgivning (var den finns och hur den ska utnyttjas) abort, könssjukdomar, osv.

Men det handlar inte bara om att förmedla faktakunskaper utan om att möta personalens inställning till frågor som för dem har en djupt personlig innebörd. Det utbildningsarbete vi föreslår bör i så stor utsträckning som möjligt ge personalen utrymme att bearbeta egna attityder till sexualitet, till sin mans- respektive kvinnoroll, sina relationer till andra människor, sin inställning till centrala frågor i mellanmännisklig samlevnad som t ex trohet-otrohet, sexuella avvikelser och minoriteter, preventivmedelsansvar, pornografi etc. Djupast sett handlar det om att lära känna sig själv, sina bevekelsegrunder och fördomar. Självklart finns det mycket olika uppfattningar om dessa frågor i en personalgrupp. Det är därför viktigt att i ett utbildningssammanhang 'plocka fram' de olika attityder och värderingar som finns, vilket ger personalen en möjlighet att tillsammans med andra i arbetsgruppen s a s testa sina uppfattningar och sätta dem i relation till andras uppfattningar och erfarenheter" (Månsson 1986).

Utbildningsförslaget bygger till stor del på de erfarenheter och idéer som finns dokumenterade i skriften "Att arbeta med sex och samlevnad", som utarbetats av socialstyrelsens nämnd för hälso-upplysning, Stockholm 1981.

Huvudtanken med utbildningen var att kombinera gemensamma temadagar med samtlig personal från båda de medverkande institutionerna med uppföljningsträffar på respektive arbetsplats. De kunskapsområden som enligt projektplanen skulle täckas var följande:

- A Barn och ungdomars psykosexuella utveckling
- B Historisk tillbakablick:
mäns och kvinnors olika roller
synen på sexualitet, etc
- C Könroller och sexualitet idag:
olika förebilder
konflikten yrkesliv- familjeliv
jämförelse i ord och handling
"gammal uppfostran"/nya roller
männen och barnen
puritanism-liberalism/kommersialism
sexuella mytbildningar
de "nya" könssjukdomarna - fakta och föreställningar, etc
- D Ungdomars sexualitet:
vuxnas kunskaper och föreställningar om ungdomars
sexualitet
sexualdebuten - vilka budskap och förebilder tillhandahåller
samhället?
klyftan mellan vuxna och ungdomar - vem fyller tomrummet?
den unge och jämnåriggruppen - normer och ideal
invandrarungdomar - svenska ungdomar, etc
- E De intagna ungdomarnas sexuella mönster och erfarenheter:
kunskap och myter
sexualitet som bytesvara
att manipulera med sexualitet
sexualitet och missbruk
klyftan mellan social och sexuell mognad
det normala och det avvikande
när behövs expertkunskap, vem har den? etc
- F Destruktiva sexuella mönster och deras följdverkningar:
sexuell mobbning, sexuellt utnyttjande, prostitution, sexuella
övergrepp i familjen, etc
- G Förhållandet mellan personal och ungdomar:
närhet och distans
att bryta tystnaden och handskas med kunskapen

ungdomars sexuella utspel och personalens reaktioner
förälskelse och sexualitet mellan personal och ungdomar
att handskas med ungdomars förtroende
stödet i personalgruppen etc

- H Redskap och kanaler för att nå ungdomarna; samtal -
enskilt och i grupp, undervisning, rådgivning, studiecirklar,
etc

Utvärdering

Målsättningen med utvärderingsinsatsen var att beskriva och analysera de förändringar som försöket åstadkom i de olika personalgrupperna samt fördjupa kunskaperna om de möjligheter och hinder som finns inom institutionsvården, när det gäller att hjälpa ungdomar att bryta med sexuellt destruktiva mönster. Tanken var också att kunskap som producerades av forskningen kontinuerligt skulle föras in i utbildningsarbetet för att kunna ligga till grund för en fortlöpande diskussion mellan de berörda parterna om eventuella förändringar i arbetet.

Projektets praktiska utformning

Utbildningsledarna utformade temadagar med inbjudna föreläsare under vårterminen och höstterminen 1989. De har dokumenterat föreläsningarna och gjort vissa kommentarer till utbildningsinsatserna i sin helhet. Rapporten heter "Kärt barn har många namn" (Magnusson, Redtka - Duncanson 1989). Följande temadagar genomfördes under utbildningsåret och täcker i stort in de ämnesområden som angavs i projektplanen med vissa justeringar som gjordes utifrån önskemål som framkom under arbetets gång. Kommentarer till temadagarna är hämtade ur ovanstående rapport:

(890201) Ingemar Eriksson, psykolog, BUP, Lund: Den psykosexuella utvecklingen.

Kännetecknen för vad som är utmärkande för tonåren är farvälet till barndomen - ett sorgearbete. När vi funderar över vad vi har för mål i arbetet med våra tonåringar kan vi komma fram till följande resultat: Vi kan hjälpa till att "navigera", vara vuxna förebilder och att lära ut konfliktlösningar. Som personal kan man lätt förbise sig själv som viktig resurs. Utbildning är angelägen inte enbart för en ökad varseblivning av behoven,

utan också för att få en medvetandeökning av den egna förmågan. Föreläsningarna avslutades med grupparbete kring två fallpresentationer i blandade grupper.

(890329) Johan Danielsson, socialpedagog, FMN, Stockholm: Pojkars situation på institution.

Vad gäller ungdomar på institution har dessa i stor utsträckning saknat positiva vuxna som kunnat utgöra förebilder, eller någon att tala med.

Detta förutsätter en trygg relation och naturliga situationer för att denna närhet ska kunna uppnås - mycket viktiga målsättningar för personal som arbetar med ungdomar.

Här gäller dessutom att skapa tillfällen till nära öppna samtal, att utgå ifrån att kunskapsluckorna ofta är mycket stora.

Frånvaro av "sexualförbud" på en institution, dvs om vi tillåter ungdomar att öppet inleda relationer inom institutionen, kräver en mycket öppen personalgrupp som kan argumentera för och emot i "varje enskilt fall" enligt Johan Danielsson.

(890426) Kenneth Ritzén, religionshistoriker, Uppsala universitet: Sexualitetens historia och kulturkonflikt.

Kenneth Ritzén hann på ett imponerande sätt presentera fem olika infallsvinklar på sitt ämne under utbildningsdagen. Endast fyra refereras, det femte "Om olika synsätt på sexualiteten från antiken och framåt" byggde till stora delar på en diabildserie.

- A Krockar kring kroppen, om vår identitet som ordlösa
- B Dominerande svensk syn på sexualitet
- C Sexualiteten som ett socialhistoriskt fenomen
- D Tonårsmiljö i Sverige

(890531) Maj-Britt Bergström-Walan, psykolog, Stockholm: Hur talar man med ungdomar om sexualitet.

Maj-Britt Bergström-Walan engagerades under 60-talet på Norrbackainstitutet, till en början med mycket blandade känslor från personalen, som hade ansvar för "föräldrarnas barn". Den undervisning som gavs och den hjälp till tekniska hjälpmedel som erbjöds för ungdomarna fick en fantastisk respons. Ungdomarna, som ingen trott hade någon sexualdrift, hjälptes till ett nytt liv med en helt annan livskvalitet och självkänsla.

Att svara på ungdomars frågor kring sex- och samlevnad har Maj-Britt engagerat sig i, i tidningen "Mitt livs novell". Dagsaktuellt är nu frågor kring incest som återkommer både i frågespalter i tidningar, på rådgivningsbyråer och i tidningsrubriker.

Maj-Britt har inga säkra svar på om incest har ökat, men tror att det är vår ökade öppenhet och beredskap att lyfta fram även känslomässigt svåra frågor - alltså effekten av ett informations och upplysningsarbete - som ligger bakom.

(890906) Lave Regnell och Madeleine Tönnies, Hiv-Aids-informatörer, RFSL, Lund: Information om sexuell samlevnad och homosexualitet.

Lave och Madeleines temadag kring homosexualitet väckte mycket starka känslor - både positiva och negativa. De har själva en homosexuell identitet.

Lave och Madeleine hävdar att man först måste förklara varför heterosexualitet är "rätt". För både hetero- och homosexuella känns driften naturlig - går därför inte att förklara. Insikten om att de var homosexuella kom för både Madeleine och Lave först efter en lång process. Innan dess styrde det sociala grupptröcket dem med sina förväntningar på heterosexuella relationer. Många av de känslor, attityder och värderingar kring homosexualiteten som föreläsarna aktualiserade inom oss, hann vi inte "bearbeta" under temadagen. Däremot har de fått stort utrymme under våra följande diskussioner ute på arbetsplatserna.

(890927) Bo Eneroth, sociolog, Stockholms universitet: Manlig sexualitet.

En vanlig uppfattning om den manliga sexualiteten är att män har bråttom, tänder när som helst och i vilka situationer som helst.

.. det rör sig kanske inte alltid om lust, utan det kan vara mäns sätt att hantera sina "olustar".

Män söker entydiga sexuella situationer. Det finns som en impuls hos män och för att reducera egen olust.

Exempel på sådana situationer är onani - män hittar detta beteende tidigare än kvinnor.

Samlagsrutiner - män håller noga reda på tiden mellan samlagen!

Dessa två inslag i den manliga sexualiteten verkar avtändande på kvinnor, man har olika kroppsspråkskod.

"De tolv ängslorna"

- 1 Oron för att bli avvisad
- 2 Skam över att vilja för ofta
- 3 Oron över att vara till besvär
- 4 Oron för att "prestera" dåligt
- 5 Impotensångest inför samlaget
- 6 Oron för för tidig sädesavgång
- 7 Oro för impotens under samlaget
- 8 Oro för att inte kunna "få" orgasm
- 9 Oro för att inte nå upp till myten om den

- fantastiska orgasmen
- 10 Oro för att inte kunna "ge" orgasm
- 11 Oro för att inte veta när partnern fått orgasm
- 12 Oron att partnern låtsas orgasm

Bo Eneroth föreläste vidare om:

Sexualiteten som existentiell lösning

- Livets plats i evigheten
- Livets plats i tid och rum
- Livets plats i historien
- Livets plats i sociala sammanhang
- Lyckans/olyckans plats i livet
- Det godas/ondas plats i livet
- Människans plats i det bortom allt annat

Bo Eneroth har tillsammans med Björn Wrangsjö skrivit en artikel med den något utmanade titeln "Drick sprit och bli normal". De menar att en av alkoholens främsta "uppgifter" är att hjälpa oss förbi våra rädslor att bli avvisade. Bo Eneroth är angelägen om att påtala måttligheten i konsumtion av alkohol, den bör inte användas som ett ständigt erotiskt stimulerande medel.

(891025) Hanna Olsson, författare, Stockholm: Prostitution.

Officiell definition: Två parter som under marknadsmässiga former köper eller säljer fysiskt tillträde till kropp.

Mannens frånvaro historiskt sett i prostitutionen är slående. Det är inte hans handlande som problematiseras. Hon ställs vid skampålen. Paralleller finns till det traditionella äktenskapet - som liksom prostitutionen - historiskt sett är uppbyggda kring ett köpare- och säljarekontrakt mellan könen om än med olika förtecken. I båda fallen underkastar sig kvinnan mannens sexuella behov för att komma i åtnjutande av hans pengar. - En vara som han har mera av och som hon annars inte får tillgång till. Det motsägelsefulla är att kvinnan straffas för en sexualitet som hon inte själv känt eller gett uttryck för. Dels undertrycker hon sin egen sexualitet dels får hon stå till svars för mannens sexualitet. Om hallicken kan sägas, att han åtminstone initialt, står för drömmar om mannen, prinsen. Kvinnan intalar sig - lurar sig själv - att hon blir älskad. I stället blir hon totalt utnyttjad och förnedrad! Män från alla sammanhang, alla sociala klasser går till prostituerade kvinnor. Det finns ingen entydig yttre bild, entydiga skäl eller orsaker.

Avslutningsvis gav oss Hanna Olsson en något annorlunda bild av den s k styckmordsrättegången, än den vi har haft tillgång till via massmedia. Offret var en prostituerad kvinna och de två åtalade männen läkare. Klass och könsfrågorna ställdes på sin spets under rättegången!

(891206) Gunilla Lundmark, familjerådgivare, Stockholm: Kvinnlig sexualitet.

Några exempel på könspecifik objektrelationsteori. Det lilla barnet är nära modern. Gradvis kommer insikten att jag är inte allt för henne. Det finns andra barn, en man, ett yttre liv som hon väljer före mig ibland. Narcissistisk kränkning - jag var inte hennes allt. Om barnet inte fått tillräcklig hjälp att bli lagom besviket uppstår ett "svart hål". Om man fått kan man ge. Har man inte fått måste man ta för att känna att man finns till. Ett litet svart hål har alla - lagom frustrerade. Stora svarta hål - behovet av att få - är ständigt närvarande.

Att ta räcker inte, ger ej känslan av att vara älskad. Man måste ge och få på frivillig väg - annars fyller man aldrig hålet.

Syftet med drifterna att knyta relationer.

Inre kärna formas under barndomen i relationen till föräldrarna.

Könsidentiteten formas under tonåren.

Könsrollsidentiteten formas utifrån de krav och förväntningar som finns i samhället.

Sexualitet - drivkraft för att uppnå närhet- relation - skapar vi.

Aggressivitet - en drivkraft för att gå ifrån - skilja ut sig - skapa jag.

Kvinnor får svårt med aggressivitet. Hon är angelägen om att bevara relationen. Hon viskar, skriker inte, säger inte tydligt jag vill/vill inte.

Är rädda att män ska ta avstånd.

Övergivenhet känns förödande då det i kvinnans självbild ingår att ha bra relationer.

Pojkar får tillgång till sin aggressivitet men måste avleda den.

Sexualitet innebär att ge sig hän, att ge bort sig själv och det innebär för män ett hot om att bli bortstött, bunden, förnekad, uppslukad, att tappa sin potens, förlora sin identitet.

Män och kvinnor som arbetar på institution förmedlar budskap till ungdomarna om sina inbördes relationer och budskap om vad som är kvinnligt och manligt.

Mellan temadagarna hade utbildningsledarna uppföljningsträffar med personalen på respektive arbetsenhet. På tonårshemmet genomfördes 10 träffar. Dessa varade i genomsnitt tre timmar per gång. På LVU-hemmet genomfördes i genomsnitt 9 träffar på var och en av avdelningarna. De varade något kortare tid, i genomsnitt en och en halv timme per gång. På uppföljningsträffarna var det möjligt att reflektera över innehållet i temadagarna och sätta det i relation till innehållet i arbetet på den egna arbetsplatsen.

Temadagar med mellanliggande uppföljningsträffar påbörjades med alla fyra arbetsenheterna våren 1989. Då presenterade utbildningsledarna sig och fångade upp aktuella frågeställningar på arbetsplatserna. Temadagarna planerades utifrån det föreslagna utbildningsprogrammet. Under höstterminen skedde en fördjupning av vissa teman som aktualiserats på arbetsplatserna under våren.

Forskarens roll och arbetssätt

En avsikt med projektet var att det skulle generera ny kunskap, i projektplanen står det:

Tanken är att hela projektet inklusive förändringsinsatserna och utvärderingen ska ha aktionsforskningskaraktär. Utan tvivel är aktionsforskning ett vitt och mångtydigt begrepp. Men utan att gå närmare in på komplexiteten, kan konstateras att aktionsforskning primärt syftar till att i en intimt sammanlänkad process både producera kunskap och uträtta något konkret direkt för de grupper eller individer som berörs av verksamheten (Månsson 1986).

För att fördjupa aktionsforskningsperspektivet har jag vänt mig till Eliasson. Hon skriver i "Forskningsetik och perspektivval":

Aktionsforskningsbegreppet används i en alltmer avpolitiserad och vagare bemärkelse. Aktionsforskning brukar helt allmänt definieras som ett nära samspel mellan handling och forskning, mellan teori och praktik i en vanlig förändringsprocess. Till aktionsforskningsambitionerna hör då sådant som att ta berörda praktikens egna problem som utgångspunkt för forskningen, att det under forskningen förs en dialog mellan praktiska erfarenheter och teori, att förändringsprocessen dokumenteras och att insamlat material och bearbetad information återförs till de av forskningen direkt berörda dvs de praktiker som medverkat och bidragit med sina kunskaper och erfarenheter (Eliasson 1987).

Min egen roll i projektet var att följa utveckling och förändringsarbetet på nära håll, att delta i processen utan att styra den och att försöka utvärdera utbildningsinsatsernas betydelse för arbetet på respektive institution. Jag hade fria händer att försöka finna en position i arbetet som motsvarade mina egna förutsättningar och erfarenheter. Jag började trevande och ganska konventionellt med att genomföra en enkätundersökning på de båda institutionerna samt på två motsvarande institutioner i ett annat landsting. Detta i syfte att ha kontrollmöjligheter vid mätningen av förändringarnas omfattning senare i processen. Jag var också ute på institutionerna och talade informellt med elever och personal. Det visade sig att utbildningsprojektet kom in i ett komplicerat nät av beslutsprocesser, och för

att behålla en oberoende ställning valde jag att följa utbildningsledarna i den struktur de skapade.

Jag valde att synliggöra min roll som observatör genom att föra anteckningar under alla sammanträffanden mellan utbildare och personal för att ge personalen en möjlighet att vara medvetna och kollektivt ansvariga för den information som de bidrog med i projektet. Genom att koncentrera mig på de kollektiva mötena och inte söka information via individuella kanaler har all personal haft samma möjlighet att bidra med information i projektet. Enligt min mening kan det bidra till att en förändringsprocess blir varaktig. Det sker en kollektiv process som leder till att gruppen kan fatta medvetna beslut hur de ska förhålla sig till innehållet i utbildningen.

En föreställning som finns om forskning är att forskaren ska vara som ett oskrivet blad när hon/han beträder fältet. I behandlingsarbete är ett redskap att nollställa sig och koppla bort tidigare erfarenheter för att registrera vad som händer i nuet. Jag använde detta verktyg i projektet och tidvis kände jag mig som ett stort öra med en penna i handen. Men trots att jag bemödade mig om att vara tabula rasa hade jag en viss förförståelse när projektet började. Det är tveksamt i vilken utsträckning det är möjligt att vara objektiv ens i detta skede av processen, redan i observationsögonblicket sker en tolkning av verkligheten för att ordna intrycken på ett meningsfullt sätt. Det gick således inte att helt bortse från tidigare erfarenheter även om jag befann mig i en ny situation. Jag fyllde 14 anteckningsböcker under projektets gång och dessa utgör, vid sidan av enkäter och intervjuer, det huvudsakliga materialet till föreliggande rapport. Metodansatsen har varit att kombinera kvalitativa (observationer, intervjuer etc) och kvantitativa (enkätundersökning) metoder.

Ur detta material hämtade jag ibland utvalda sekvenser som jag uppfattade var typiska för respektive arbetsplats och återförde till personalen. Dessa utsnitt var följaktligen den andra versionen av det ursprungliga skeendet. Detta återrapporterande väckte förvåning och funderingar över hur den egna arbetsplatsen fungerade. Eliasson skriver att de olika praktikerna definierar, bedömer och värderar samma situation på olika sätt. Hon citerar Juul Jensen:

En situations beskaffenhet lyser inte igenom som neonljus. Vi måste varje gång göra ett visst arbete för att slå fast vilken situation vi står inför. Och det finns inget som utesluter att andra kan komma att avgränsa och karaktärisera situationen på ett annat sätt (Eliasson 1987).

När det finns en utomstående person med som dokumenterar det som sker, ger det personalen en möjlighet att göra en återblick till en förfluten situation i ljuset av den närvarande.

Genom mitt nära samarbete med utbildningsledarna såg jag det som min uppgift att delta i diskussioner både utifrån mina arbetserfarenheter och personliga ställningstaganden. I uppläggningsen av projektet förs tanken fram att vuxna som är väl förtrogna med sina egna ställningstaganden kan vara vägvisare för ungdomar. En vägvisare kan förmedla upplevelser som den som befinner sig i lärosituationen ej har upplevt eller fått tillgång till. I vissa skeden av utbildningen har jag således deltagit i projektet på samma villkor som övriga personer som ingått.

Det är samspelet mellan den subjektiva emotionella sidan och den objektiva, opersonliga sidan av vetenskapen som gör att den ständigt producerar ny kunskap som utsätts för kritik och prövning. Vetenskapens objektivitet framkommer ofta som ett resultat av långvariga debatter mellan subjektiva och engagerade individer (Kaiser 1987).

De diskussioner och temadagar jag har deltagit i har många gånger gett upphov till frågor och ledtrådar till områden som diskuteras i rapporten.

För mig som socialarbetare och forskare har det legat nära till hands att knyta an till Ginzburgs tankegångar (Ginzburg 1986) som bygger på att forskaren urskiljer detaljer och situationer som får betydelse för forskningens meningsskapande verksamhet.

Dessa detaljer och situationer har fått belysa projektprocessen i framställningen.

Som en spårhund har jag rört mig i allt vidare cirklar mellan anteckningar från sammankomsterna, dagboksanteckningar, litteratur och jämförelse med min egen praxis. Detta sökande innebär att jag

även "nosat på" kvinnoforskning. Denna betraktar läsandet såväl som skrivandet som en aktiv, föränderlig process. Jag har funnit att olika perspektiv framträtt i de böcker jag har läst under olika skeenden av projektet. Samma böcker har fått helt skilda betydelser beroende på när jag läst dem. En del av den litteratur jag har läst har handlat om hur man forskar. I begynnelsen av projektet fick denna betydelse för uppläggningsen av forskningsinsatsen. I ett senare skede kunde jag återvända till samma böcker och jämföra med det faktiska utfallet. Annan litteratur har varit en orientering i det pågående vetenskapliga samtalet. Ytterligare litteratur har berört det rent innehållsmässiga i utbildningen. I rapporten har jag försökt fånga ett skeende, men också avsett att fördjupa problem som aktualiserats under utbildningen. Med ett problem som lins har jag läst viss litteratur och använt den som stöd och samtalspartner när jag formulerat mina egna tankar i projektet. Beroende på linsens inställning har samma text talat till mig på olika sätt vid olika tillfällen.

Det första steget i processen var att utforma en relativt enkel enkät som gick fort att fylla i för personalen. Den konstruerades i två delar med sammanlagt 25 frågor. Ett avsnitt med bundna svarsalternativ där frågorna inspirerades av en arbetsmiljöenkät och ett avsnitt med öppna svarsalternativ. Frågorna grundade sig på förundersökningens resultat som sedan omsattes i handlingstermer. T ex "vad gör Du om Du hittar porrtingar i en elevs rum", etc. De öppna svarsalternativen kodades i kategorier som växte fram ur materialet. Därefter databearbetades materialet i SSPX och resulterade i en internrapport i projektet. Jag har valt att presentera några resultat från den första enkätomgången i dimensionen kvinnligt - manligt i den ursprungliga formen av preliminära funderingar, för att belysa ett tidigt skede av forskningsarbetet, som gav en grund till det framtida rapportskrivandet.

Den första enkätomgången

Eftersom materialet är förhållandevis litet vill jag inte dra för stora växlar på det. Men det kan ändå ge vissa mönster som kanske inte skulle synas i en mer kvalitativ belysning.

En enkel frekvensgenomgång visar att personalen är i sina "bästa år". Av 35 män är de flesta i åldern 30-39 år och av 24 kvinnor är de flesta i åldersgruppen 20-29 år. Lika många kvinnor och män återfinns i åldersgruppen 40-49 år. Kvinnorna som är yngre är i större grad än männen utbildade för sitt yrke som social- eller fritidspedagoger. Hos männen har större delen annan utbildning. Annan utbildning kan dels innebära att man är socionom eller psykolog men kan också innebära annan yrkesutbildning t ex snickare eller målare. Jag föreställer mig att yrkesutbildningen kan påverka vilken betydelse man lägger på sexuella frågor i institutionens arbete.

Värdet av den här typen av enkätundersökningar ifrågasätts ofta och frågan om hur personalen uppfattar sina arbetsuppgifter kan illustrera problemet. Jag tänker mig att när man börjar en utbildning av det här slaget och går ut med en enkät så får vi svar på situationen vi skapar och att det finns ett sanningsvärde i det som dock inte är en absolut sanning. Ungefär hälften av kvinnorna tycker att arbetsuppgifterna är mycket engagerande medan flertalet män anser att arbetet är ganska engagerande. Jag funderar över om det finns en könsskillnad här om hur män och kvinnor förhåller sig till sitt arbete på institutionen, mina spekulationer rör sig kring några olika problem, t ex definierar män och kvinnor sitt arbete på olika sätt och hur? Kvinnorna arbetar i ett yrke med människor som dom har valt utifrån sin kvinnoroll (min bild är att flickor oftare säger att dom vill jobba med människor) och är utbildade för i högre grad än männen, medan fler av männen har styrts av utbud och efterfrågan på den manliga arbetsmarknaden. Vilket i och för sig inte behöver vara något negativt om det innebär ett ifrågasättande och ett aktivt förhållningssätt till arbetet. För mig döljer detta två tänkbara innebörder, dels ett förändringsperspektiv om det finns en medvetenhet om situationen, dels ett utslagningsperspektiv.

Svårighetsgraden i arbetet

Kvinnor och män upplever svårighetsgraden i arbetet på olika sätt. Fler kvinnor anser att dom inte har arbetsuppgifter som är för svåra för dem. Mindre än 10 % av kvinnorna mot 17 % av männen anser att en stor del av arbetsuppgifterna är så svåra att de nästan är omöjliga att klara av. Detta kan tolkas mot flera bakgrunder. Fonden kan vara att kvinnor och män definierar en konfliktsituation med en tonåring på olika sätt beroende på könstillhörighet, t ex ser en "mor-son relation" annorlunda ut än en "far-son relation" (kvinnor säger ofta att de har en morsa-relation till pojkarna och underförstått betyder det att den är asexuell och att pojkarnas sexualitet inte berör dem personligen). Kvinnor och män reagerar på olika sätt inför t ex våld och sexualitet och har olika strategier att möta sådan konfliktsituationer. Eventuellt kan man tänka sig att arbetsbelastningen blir skev ur rättvisesynpunkt så att ett på institutionen etablerat manligt konfliktlösningsmönster, t ex att bemöta ångestladdade våldssituationer med handfast omhändertagande har större genomslagskraft än ett kraftfullt (grälsjukt) kvinnligt ingripande och att kvinnor ibland träder tillbaka i ett läge där ett kvinnligt konfliktlösningsmönster inte bedöms som lika effektivt av hela personalgruppen.

Det råder ingen skillnad mellan hur den kvinnliga och manliga personalen uppger att de kommer överens med varandra. Man kommer bra överens med varandra enligt enkäten. Däremot finns det en skillnad i hur man kommer överens med överordnade. Kvinnor kommer bättre överens med överordnade än männen. 37 % av männen uppger att de kommer mindre bra överens med sina överordnade.

Kvinnor är oroligare för att drabbas av olycksfall i arbetet medan män är oroligare för att bli sjuka. Finns det en könsrollsskillnad i detta som hänger ihop med att kvinnor är mer inställda/vana vid att vara sjuka, medan män är mera vana vid att råka ut för olyckshändelser i dimensionen svaghet contra styrka? Är det lättare för en kvinna att sjukskriva sig i en pressad arbetssituation än det är för en man? Det råder ingen skillnad mellan könen i rädslan för att

utsättas för våld i arbetet - ungefär hälften är något oroad för det.

Klimatet på avdelningen

Kvinnor och män uppfattar klimatet på avdelningen på skilda sätt - snålblåst är den kategori som uppfattas lika av kvinnor och män. Det är bara män som uppfattar klimatet som frostigt medan fler av männen tycker det råder stiltje på avdelningen. Fler kvinnor upplever att det är stormigt på avdelningen och fler kvinnor tycker att klimatet är soligt.

På frågan om hur ofta man tar upp sexualitet på arbetsplatsen anser 21 % av männen mot 11 % av kvinnorna att man dagligen tar upp frågor som har anknytning till sexualitet, medan 40 % av kvinnorna anser att ämnet tas upp ungefär en gång i månaden. Skillnaden i manliga och kvinnliga strukturer avspeglar sig i svaren på denna fråga.

Ibland har jag undrat om skämt med sexuella inslag är det mest gångbara sättet att ta upp sexualiteten på. Skämt som avser att förena personalgruppen, men med ett skratt som kvinnorna förundras över.

Den andra delen av enkäten tar upp situationer som vi visste uppstår på institutionerna mer eller mindre ofta. Personalen svarade med egna ord på hur de bemöter de olika situationerna.

Det första analysinstrumentet sorterade materialet utifrån två dimensioner: dels alliansmönster, dvs vem man vänder sig till för att skapa en bild av det som hänt och med vem man hanterar problemet, dels problem fokuseringsmönster dvs hur man begriper problemet. Att göra statistik på materialet utifrån dessa dimensioner var inte riktigt och i nästa bearbetningsfas är båda dimensionerna förenade och databearbetade.

Det enklaste sättet för mig att presentera frågorna med öppna svar är att presentera varje fråga för sig och sedan visa hur svaren skiljer sig åt för kvinnor och män.

Vad gör du om Du får veta att Eva prostituerat sig under en permission?

Svaren går att gruppera på följande sätt:

Här skiljer sig män och kvinnor åt. Kvinnor tar i högre grad reda på vad som hänt. Båda könen är lika intresserade av hennes motiv till att prostituera sig, behövde hon pengar etc. Män försöker i högre grad än kvinnor begränsa henne genom påverkan för att få henne att sluta prostituera sig. Här har jag någon vag bild av att det i mäns sexualitetsmönster ingår olika förhållningssätt till den kvinnliga sexualiteten för att kontrollera den som både skapar prostitution och ger upphov till mönster som ska förhindra att kvinnor prostituerar sig. (Förmodligen finns det ett kongruent mönster hos kvinnor som svarar mot kvinnliga könsrollsförväntningar).

Vad gör du om Pelle och Anna har ett förhållande (på institutionen).

Detta är en fråga som ständigt måste hanteras på institutionerna eftersom det ideligen kommer nya tjejer och killar till institutionerna och det förefaller som mycket av det samspel som finns i tonårsgruppen initialt regleras via sexuella mönster. En ny tjej eller kille skapar nästan alltid oro på avdelningen. Personalen anser för det mesta att ungdomarna ska se varandra som syskon, vilket förenklar problemet med att hantera de uttryck tonåringarnas sexualitet tar sig på skilda bakgrunder, olika skeden i den sexuella emotionella och sociala utvecklingen, etc. Kvinnor bemöter parbildningen med att ta upp samtal och påverka mot parbildning i högre grad än männen. Här föreställer jag mig att vi skimtar det kongruenta mönster som jag nämnde tidigare. Kan det vara så att kvinnor kontrollerar vissa av de sociala sidorna av sexualiteten? Kvinnor tar i högre grad upp risken för graviditet. Det råder ingen skillnad mellan män och kvinnor när det gäller att hänvisa till institutionens regler eller att framhålla negativa konsekvenser typ risken för svartsjuka, intriger eller att paret bildar grupp i gruppen.

Vad gör Du om Du märker att Lotta ofta går omkring på avdelningen iförd ett badlakan?

Tanken med denna fråga är att fånga personalens reaktioner på sexuell utagerande flickor. Avkläddheten som provokation. Här reagerar männen med att säga till Lotta medan kvinnorna i högre grad uppmanar Lotta att klä på sig. Båda könen använder, i samma utsträckning, killarna som argument för att kontrollera Lottas beteende. "Du kan inte gå omkring så där därför att du hetsar killarna."

Du hittar ibland porrtidningar på Bosses rum, vad gör Du?

Män både talar med Bosse om porrtidningarna och försöker påverka honom genom att tala till honom.

Text finns det svar som beskriver hur manliga vårdare sätter sig ner och berättar om varför dom läste porrtidningar och vad som fick dom att sluta med det.

Både kvinnor och män anser i samma utsträckning att porrtidningar förmedlar en förnedrande kvinnosyn. Det förefaller vara en vedertagen norm. På en av institutionerna har det dock fällts en del ironiska kommentarer om att beslagtagna porrtidningar hittar man sedan i personalrummet. Män hänvisar till institutionens regler i högre grad än kvinnor.

Det är ingen större skillnad mellan könen när det gäller att acceptera att Bosse läser porrtidningar, några anser att det är en naturlig del i en pojkes utveckling.

Carina blir ofta sexuell trakasserad, tafsningar kallad hora etc. av pojkarna på avdelningen. Vad gör Du?

Den här frågan besvaras på ungefär samma sätt av båda könen. Vanliga sätt att bemöta problemet är att personalen talar med alla inblandade eller bara med pojkarna eller att man anser att Carina får skylla sig själv därför att hon framkallar reaktionerna. (Ett förhållningssätt som kan vara förödande i ett seriöst behandlingsarbete även om det på ytan kan förefalla giltigt). Män förhindrar aktivt mobbning i högre grad än kvinnor.

Vad gör Du om Du ser att en elev väcker sexuella känslor hos någon av dina arbetskamrater?

Denna fråga bygger på en beskrivning i förundersökningsrapporten om de känslor en manlig vårdare kan erfara inför vissa tonårstjejers barnsliga beteende kombinerade med ganska drivna sexuella uttryck. Det är inte lika lätt att beskriva situationer där tonårskillar väcker sexuella känslor hos de kvinnliga vårdarna, det är en aspekt av sexualiteten som sjunker undan.

Den största delen av personalen tar ett snack med den vuxne, lite fler män än kvinnor.

Fler kvinnor än män väljer att inte se förälskelsen mellan elev och vårdare. Här funderar jag på om det är en ledtråd som kan knytas ihop med den besvikelse flickor som har blivit utsatta för incest kan känna för sin mamma. Om det är samma tystnads maktmekanism.

Du misstänker att Lasse blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp under en permission. Vad gör Du?

Den här frågan är den mest kontroversiella frågan och har varit förenad med större tystnad. När jag mötte förundersökningen på fältet hade personalen mest tagit fasta på machobeskrivningen av killarna. Vi kände att bilden behövde kompletteras och det har inneburit att många temadagar ägnats åt manlig sexualitet för att det kändes som ett viktigt område. Sexuella övergrepp är för mig uttryck för vanmakt som riktar sig mot en som är svagare. En ångest som tar sig aggressiva sexuella uttryck, vanligen riktad mot kvinnor och barn. Det är ett sätt att upprätta kontroll och dominans över en annan människa. Bland enkätsvaren talar män och kvinnor i högre grad med Lasse än i något annat svar. Jag får en känsla att det finns en skillnad på hur tjejer och killar bemöts om det finns ett sexuellt övergrepp med i bilden. De skilda mönstren beror på en mängd faktorer, men den viktigaste är nog vad kränkningen innebär mot den underförstått accepterade könsrollen. Tabu-mekanismen?

Fler män än kvinnor anser att man ska anmäla händelsen och ungefär lika många män som kvinnor anser att man ska kontakta experter som kan ta hand om problemet.

Bosse kallar dig för bög alternativt hora när Du tar i honom.
Vad gör Du?

Avsikten med denna fråga är att ta upp hur sexuella uttryck används som maktmedel i ungdomarnas möte med personalen. Båda könen talar i samma utsträckning med Bosse. Kvinnor reagerar kraftigare med aktivt avståndstagande när de blir kallade för horor. Män och kvinnor struntar i provokationen i samma utsträckning. Fler män än kvinnor håller kvar i Bosse, vilket förmedlar lite av den skillnad i kroppsspråk som de olika könen har. Innehållet i svaren varierar från att man svarar på provokationen med mer av samma sak, till att man funderar över om Bosse är otrygg i sin kroppsuppfattning. Båda könen uppger att dom släpper Bosse i samma utsträckning. Enkäten avslutas med kodade svarsalternativ som svar på frågor om hur personalen tycker att dom hanterar sexfrågor, om tiden som avdelningen använder på dessa frågor är tillräcklig och om personalen är nöjd med de kunskaper och metoder man har för att tackla dessa frågor. I korthet anser man att man hanterar sexfrågor varken bra eller dåligt. Både män och kvinnor uppger att man använder för lite tid till att ta upp sexuella frågeställningar och hälften är nöjda med sin beredskap att möta sexuella frågor och hälften är missnöjda med den.

När projekttiden var över och hela materialet insamlat, träffades projektgruppen och diskuterade uppläggningsen av slutrapporten. Gemensamt kom vi fram till ett antal begrepp som anknöt till teman som alla uppfattat vara väsentliga under utbildningen. De teman vi stannade för var manligt och kvinnligt, prostitution, samspel och utspel mellan män och kvinnor, homosexualitet, passivitet-aggressivitet, normalitet och avvikelse, slutenhet och öppenhet, sexualitet och asexualitet, trygghet-otrygghet, personligt och professionellt.

Den första uppgiften var att sortera anteckningarna under de fastställda begreppen. Det var inte helt lätt. I uppföljningsträffarna gick ofta olika teman in i varandra, berördes helt kort vid vissa tillfällen för att återkomma i andra sammanhang. När jag gick igenom materialet sökte jag samtidigt efter minnesbilder, uttryck, känslor som gav genklang till de sorteringsbegrepp vi valt. Samma sekvenser har ofta ett innehåll som kan hänföras till flera sorteringsbegrepp. Den samlade minnesbilden har fått avgöra viken kategori som materialet skulle falla inom. Att vi i projektgruppen valt sorteringsbegreppen innebar i vissa fall svårigheter, då jag inte alltid kunde finna resonans för dessa i materialet. De sorteringsbegrepp som var mest relevanta i mötet med materialet var de som fick det största utrymmet.

Nästa steg i bearbetningsfasen var att jag kring varje sorteringsbegrepp skrev ner lösa associationer och drog trådar till litteratur jag redan hade läst. Vissa frågeställningar ledde till att mitt sökande efter adekvat litteratur fortsatte. Ibland medförde litteraturen att för mig tidigare enkla sammanhang blev mer komplicerade.

Därefter upprättades en disposition på rapporten som den slutligen kom att se ut och själva rapportskrivandet kunde börja.

De två institutionerna

Både tonårshemmet och paragraf 12-hemmet är hem för vård eller boende. Historiskt sätt har de olika tillblivelsepunkter. Tonårshemmet kom till i mitten av sextiotalet i samband med att det sociala arbetet utvecklades och det skapades förutsättningar för mer familjeliknande institutioner. Tonårshemmet har alltid haft landstingskommunal huvudman och man tar emot frivilliga placeringar i form av bistånd enligt 6 § Sol.

Lvu-hemmet är en institution med en över 150-årig historia. Från början var det ett räddningsinstitut för pojkar. Under 60-talet har även flickor börjat placeras på lvu-hemmet. Tidigare var staten huvudman, numera är landstinget institutionens huvudman. Ett flertal av ungdomarna är placerade på lvu-hemmet enligt 12 § Lag om vård av unga.

Tonårshemmet

Under många år har institutionen varit geografiskt belägen i ett bostadsområde i en mindre tätort i centrala Skåne. Flera faktorer har förändrat institutionens förutsättningar. Det naturliga åldrandet i bostadsområdet gör att de familjer som var unga när bostadsområdet var nytt har åldrats, medan tonårshemmet ständigt tar emot nya ungdomar. De boende blir allt äldre och deras tolerans mot ungdomarna allt mindre.

Lokalerna var i stort behov av uppfräschning när vi började projektet och flyttningen till en stor villa i ett lite samhälle på skånska slätten var mycket efterlängtat.

I samband med flyttningen till "eget hus" omprövade personalen sitt arbete. Flyttningen aktualiserade frågor kring institutionens identitet. Arbete med ungdomar är i hög grad ett konjunkturpåverkat socialt arbete. Under 60- och 70-talet trädde personalen in i föräldrarnas ställe och hjälpte ungdomarna med frigörelsen från de biologiska föräldrarna. Den teoretiska utgångspunkten var att orsakerna till tonårskonflikterna stod att finna i uppväxten och hos föräldrarna.

I dag ställs tonårshemmet inför ett helt annat problemförklarings-system, med fler och annorlunda nivåer. Engagemanget i utbildningsprojektet är ett uttryck för en nivå, nämligen kunskapsförmedlingen via forskning och professionaliseringen av det sociala arbetet. För personalen gav projektet en möjlighet att hålla sig á jour med kunskapsutvecklingen på området, vilket innebar att de redan från början var positiva och motiverade till utbildningen.

Personalen på tonårshemmet var förhållandevis välutbildad och relativt ung, 20 -40 år. Männerna var i minoritet. Den manliga föreståndaren och kvinnliga bitr föreståndaren representerade vid våra möten olika ledarstilar i förhållande till personalgruppen och gentemot arbetsgivaren. Den manliga arbetsledaren visade ansvar för institutionens instrumentella funktioner t ex ekonomi. Den kvinnliga arbetsledaren visade omsorg för den expressiva behandlingskunskapen. All personal, inklusive köksbiträden och praktikanter deltog på "samma" villkor i behandlingsarbetet.

Hela personalgruppen på tonårshemmet deltog ofta på temadagarna men det visade sig att den personal som inte var närvarande ofta missade information från de andra i gruppen.

Tonårshemmet tar emot 6-7 ungdomar i åldern 12-18 år. Det är ungdomar som hamnat i en krissituation orsakad av bl a relationsstörningar till föräldrarna och kamraterna, och som håller på att utveckla missbruksproblem eller kriminalitet. Att ta emot ungdomar som hamnat i en krissituation innebär t ex att personalen också ska kunna ta emot en flicka eller pojke som blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp. Till arbetsgivarens skyldigheter hör då att se till att personalen har förmåga och beredskap att möta renodlad sexuell problematik. Kunskaper om sexualitet är fortfarande ett mycket litet inslag i grundutbildningen till socialpedagog, fritidsledare eller socionom som är de vanligast förekommande utbildningarna hos personalen. Den nyanställda personalen saknar praktisk tillämpning av sina kunskaper på området och är beroende av institutionens äldre och erfarna personal för att tillägna sig dessa kunskaper. I våra möten märktes det att den äldre och mer rutinerade personalen kunde/vågade formulera aktuella problemställningar angående utbildningen.

Den nyanställda personalen ser institutionen med fräscha ögon och kan vara en outnyttjad resurs för eventuell hemmablindhet. Ofta finns det en själv censur hos nykomlingar som grundar sig i en önskan att komma in i institutionens arbete.

LVU-hemmet

Belägen på skånska slätten bär det fortfarande en prägel av den gamla statliga ungdomsvårdskolan. På institutionsområdet finns det arbetsplatser, skola, sjukvård, trädgårdsmästeri och smådjurskötsel. Två av de tre avdelningarna är låsta avdelningar med retentionsrätt, vilket innebär att rymlingar återbördas med poliseskort. Ungdomarna lämnar sällan området, utom vid permissioner och rymningar.

Ungdomarnas problem är mycket tunga, ofta med manifesta sociala avvikelser som missbruk, kriminalitet, prostitution. Enligt personalen innebär detta att institutionen till stor del fungerar som ett mer eller mindre permanent hem för boende, de vårdansvariga socialsekreterarna har inte någon behandlingsplan för ungdomarna utan förlänger ofta placeringarna utan omprövning.

I början av utbildningsprojektet mötte vi vrede och besvikelse hos vårdpersonalen runt placeringarna, vilket följande citat får illustrera:

Han skulle behöva djup psykiatrisk vård. Han ska inte vara här. Man ska inte rota i sådana problem. Vad gör han när han ser att vi inte klarar av det. Dom här ungarna har en sån grundmurad misstro mot vuxna. Man skulle behöva kvalificerad hjälp. Det är ingen som flyttar ut längre. Dom stannar i 3 eller 5 år. Det är horribelt med den nya lagen som förlänger omhändertagandet 6 mån i taget, det blir slentrian (vårdare).

Med de svåra problem som ungdomarna har med sig till lvu-hemmet följer att många ungdomar genom sin tidigare utsatta och oskyddade situation även har erfarenhet av destruktiva sexuella upplevelser. Det har förmodligen alltid funnits pojkar (och på senare tid flickor) med negativa sexuella upplevelser i lvu-hemmets historia, och omgivningens förväntan har varit att institutioner som dessa ska ta

hand om de problem som skapas ute i samhället. De tabubelagda svårigheterna kan ibland förvärras när de låses in.

Det är nog en samhällsfråga. Uppe i Stockholm vill ingen jobba med dom här ungarna. Det är vi som gör att Svenssons kan sitta trygga (vårdare).

Lvu-hemmet har en stor organisation med hierarkisk struktur. Den gamla traditionen av ungdomsvårdsskola kan sägas avspegla sig i den manliga personalens storlek. Den stora kroppshyddan hos många vårdare ger en bild av manlig styrka. Det är en bild som vilar över hela institutionen, inte så att någon enskild person är bärare av den, utan som en trygghet och återförsäkran att behövs det så finns det starka män att tillgå. Fysisk styrka är för många pojkar - tonåringar - ett mått på egen begynnande manlighet som de mäter sig mot personalen med.

Att komma igång

De två institutionerna hade i projektets utgångsläge mycket olika förutsättningar. Tonårshemspersonalen var motiverade och intresserade och började under hösten 88 med tre träffar, som utbildningsledarna hade lagt upp. Lvu-hemmet hade en turbulent arbetssituation som återverkade på deras intresse för projektet.

Från början var det meningen att bara en arbetsenhet från lvu-hemmet skulle vara med i projektet. När kursledning och forskare hade kontakt med arbetsenheterna och presenterade projektet visade det sig att alla tre arbetsenheterna ville delta i projektet.

Det var svårt att hitta rätt tidpunkt att starta projektet vilket gjorde att tonårshemmet, som visade det största intresset, fick vara provenhet under hösten. Det egentliga utbildningsarbetet med temadagarna påbörjades våren -89 och avslutades hösten -89.

Det första halvårets arbete präglades av utbildningsledarnas dilemma -hur de skulle starta och sätta igång projektet.

Dessutom uppstod det en avväggningsfråga mellan de två delarna i projektet, faktaförmedlingen och de olika kunskapsprocesserna på de

olika arbetsenheterna. De utbildningsansvariga beskriver sitt dilemma på följande sätt.

svårt att starta planering, intentioner och fyra processer. Hur viktigt är det att vi böjer av åt de olika håll som grupperna strävar efter - eller inte gör det. Hur stämmer de olika gruppernas behov överens med våra intentioner (utbildningsledare).

Utbildningsledarnas avvägningsfrågor beskriver väl utgångsläget och avspeglar spänningsfältet mellan intentioner, mottagande på institutionerna, personliga förutsättningar, bakgrundskunskaper och yrkesroller hos alla inblandade. Det fanns en spänning mellan uppläggning, struktur och deltagarnas möjlighet till inflytande över att formulera frågeställningar i anknytning till aktuella problem på institutionen. Projektet kom dessutom in i ett läge präglat av stora inre spänningar och konflikter inne på åtminstone den ena institutionen. Personalen på de två institutionerna träffades för första gången på temadagen i februari 89, och deras olika utgångsläge inför projektet avspeglade sig i de första diskussionerna.

På lvu-hemmet invände några i personalgruppen mot utbildningsledarnas sätt att lägga upp arbetet, som inleddes med att var och en på ett personligt sätt skulle berätta om sig själv. De som kände varandra bäst var de som delade schema med varandra.

Långvariga arbets-, kamrat- och kärleksrelationer fanns och utgick från en arbetsgemenskap som tidsmässigt följt och följer schemalaggen på arbetsplatsen. Det fanns ett samband mellan institutionens tidsrytm och personalens relationer.

Det fanns också ett motstånd mot att överträda dessa gränser och acceptera det gemensamma tidsutrymme som utbildningsteamet erbjöd. Men det var inte bara riktat mot utbildningen utan också ett uttryck för en protest gentemot ledningen på lvu-hemmet och landstinget. Det fanns bland personalen en osäkerhet hur relationen mellan utbildningsteam och ledning var, samt ett missnöje mot ledningen i praktiska behandlingsfrågor.

Det fanns också en skillnad mellan fast anställd personal och tillfällig personal, och som kom till uttryck vid utbildarnas förslag

om egenpresentation, dessutom fanns det en rädsla för ryktesspridning.

Så småningom förhandlades det fram olika lösningar mellan utbildningsteam och arbetsenheterna, och det är här som de olika arbetsenheterna "böjer" av in i olika processer. Tidsmässigt förhandlade sig arbetsenheterna på lvu-hemmet fram till kortare uppföljningspass på 90 minuter istället för de 180 minuter som var det ursprungliga förslaget. Personalen på tonårshemmet var däremot enig om att man ville ha ett tretimmars uppföljningspass mellan varje temadag.

En annan fråga var kontinuiteten i de olika personalgrupperna. Personalen som var närvarande vid träffarna varierade. På tonårshemmet möttes vi av samma ansikten, var någon borta visste alla genast vem det var och varför. På lvu-hemmet gled personalen in och ut utan att vi riktigt visste vem som skulle vara med. Det förekom långa sjukskrivningar och tjänstledigheter. Som ett uttryck för vantrivsel och förändringar, sökte sig många personer som arbetat länge på lvu-hemmet till andra arbetsuppgifter. Vissa deltog bara på temadagarna medan andra föredrog uppföljningsträffarna. En del personal undvek helt utbildningen. Det ledde till att projektet inte gav en uttalad kollektiv kunskapsprocess på lvu-hemmet.

Projektets roll i ett konfliktperspektiv

Projektet griper in i ett konfliktfyllt skede framför allt i lvu-hemmets historia. Bl a står man inför en organisationsförändring - för vilken gång i ordningen? Utbildarna påverkades av detta.

De blev en kanal för personalen att vädra sitt missnöje mot ledningen. En av dem uppfattas som en speciell faktor i projektet genom sina personliga band till huvudmannen. Han var gift med chefen för sociala avdelningen som är formell chef på landstinget för institutionerna.

Personalen tyckte det var svårt att avgöra i vilken utsträckning det som sades i projektet nådde ledningen eller de ansvariga på landstinget. Det förutsätter en tillit som institutionsklimatet vid detta tillfälle inte hade den bästa förutsättningen att skapa.

Våren 89 är således ett prövande och sökande efter att ge projektplanen innehåll och finna formerna för projektet. Det är förhandlingarnas och förhållningarnas tid. Utbildningsteamet möts på lvu-hemmet av fniss och avvärjanden: "Sex-nissarna kommer".

Tonårshemmet börjar planera för sin efterlängttade flyttning och möbler och gardiner är på tapeten mellan sexet och samlevnaden. De tappas lite av entusiasmen för projektet som fanns i början. Det blev svårt att hitta gemensamma tider för uppföljningsträffarna. Intresset minskade och man gick helhjärtat in för flyttningen till den nya villan. Projektets vändning berodde även på att de första träffarna utgick från personalgruppens bakgrund, erfarenheter, obearbetade händelser med sexuell anknytning. När temadagarna kom igång ändrades inriktningen i uppföljningsträffarna till att ta upp vad föreläsarnas tema väckt i personalgruppen. Samtidigt ledde uppehållet på tonårshemmet till bättre balans mellan arbetsenheterna. Alla arbetsenheter träffades regelbundet på temadagarna och lvu-hemmet hann i fatt tonårshemmet med den planlagda introduktionen. Efter hand lärde deltagarna känna varandra och kunde ta del av varandras kunskap.

"Va' det idag ?"

Det hände ofta under våren att utbildarna möttes av överraskad personal när de kom till lvu-institutionen. På något sätt hade det gått spårlöst förbi i personalgruppen när utbildningsledaren bestämt tid för uppföljningsträffar, och trots att man förra gången hade sagt att man var intresserad av projektet var det alltid någon ny person med som aldrig hade hört talas om det. Dessa förvånade miner ackompanjerades ibland av lika förvånande utrop: "Va' det idag!"

Om och om igen presenterade utbildningsledarna projektet, dess syfte och dess innehåll och till sist reagerade utbildningsteamet mot "va' det idag" stämningen på lvu-hemmet. Vid sista temadagen för terminen fick alla arbetsenheterna tillfälle att skriva upp sig på en lista så att uppföljningsträffarna mellan temadagarna inför hösten blev schemalagda. Projektet blev dessutom bättre förankrat hos ledningen på lvu-hemmet och det uppstod en tydligare form för projektet.

Ungefär halvvägs in i projektet uppstod ett annat problem. Två av arbetsenheterna på lvu-hemmet hade, kanske till följd av utbildningsinsatserna i sex och samlevnad, påbörjat handledning. Handledningstillfällena kolliderade emellertid med de tider arbetsenheterna avsatt för projektet.

Sex och samlevnad eller handledning? När kollisionen upptäcktes gick den att lösa på ett smidigt sätt.

På en av de arbetsenheter som var mest utsatt för förändringar under hösten nådde personalens missnöje en kulmen under hösten 1989. De kontaktade tidningar, en stor del av personalen sa upp sig m m. "Världskrig" som någon i personalen uttryckte det.

Jag har pekat på det spänningsfält av konflikter och motstånd som mötte projektet, åtminstone på den ena institutionen. Utbildningsprojektet skapade visserligen ett gemensamt utrymme och tid för personalen att diskutera frågor om sexualitet. Men det innebar också en temporär förändring i institutionernas liv, en förändring som väckte motstånd.

Motstånd

Motstånd är en term som används i den litteratur som behandlar kommunikationen mellan familjemedlemmar, men den kan också användas för att beskriva konfliktfyllda processer i komplexa sociala organisationer (Holter, 1970). Vid en jämförelse mellan handlingsmönster i sociala institutioner med hur motståndsmönster ser ut i familjer, går det att dra paralleller mellan forskningsresultat från familjeterapier och organisationsteorier. Det finns likheter mellan familjen och den sociala institutionen. De utvecklas kontinuerligt och existerar över en lång tid. De utvecklar en social och kulturell karaktär.

Medlemskapet är relativt stabilt och även om familjen har emotionella funktioner så har både familjen och den sociala institutionen instrumentella mål. Analogin är en hjälp till reflexion över hur forskarens möte med den sociala institutionen gestaltar sig och vilka avvärjningstekniker man möter. Motståndet syftar till att skydda sig

mot självinsikt i ett eller annat viktigt avseende som kan röra vid organisationens stabilitet och integration. Motståndet och avvärjningsteknikerna har som funktion att skapa stabilitet och integration i verksamheten. Det finns en del tekniker som indirekt men inte öppet avvisar information om den egna verksamhetens struktur och innehåll. Holter (1970) pekar på några sådana tillvägagångssätt.

Tystnadsstrategier

Tystnad är den vanligaste motståndsformen. På en individuell nivå är tystnad ett uttryck för att personen inte har lust att prata, blir sömning etc. I familjeterapier används tystnadsstrategier både av enskilda personer och allianser av personer i familjen. Tystnaden är inte alltid avsedd som avvisning men får den effekten. Som skäl för sin tystnad uppger personalen i vårt fall att de inte har haft tid att delta eller att något annat viktigt inträffat som först måste klaras av.

Holter skriver att vissa nyckelpersoner kan vara särskilt entusiastiska för de utifrån kommande och denna entusiasm tycks vara helhjärtad och okomplicerad. Avsaknaden av ambivalens från deras sida balanseras ofta av brist på entusiasm eller skepticism från andra medarbetare. En annan form av tystnad är partiell tystnad där en eller flera medlemmar i systemet blir tystade av andra medlemmar i systemet. När någon annan i en organisation som annars förhåller sig tyst tar upp och kommenterar moment från forskningen är det ofta personer med mindre inflytande som mer eller mindre förtroligt säger att forskaren har träffat huvudet på spiken.

Dubbelkommunikation

Dubbelkommunikation är ett annan vanlig form att avvärja obehaglig information. Medlemmarna står fast vid att informationen är oerhört viktig, den måste tas upp till diskussion. Samtidigt får forskaren veta att det "just nu" är omöjligt att finna tider för möten, etc. En form av dubbelkommunikation är att man i en organisation säger att en viss typ av arbete är frivilligt för medlemmarna, medan det samtidigt läggs en press på medlemmarna att utföra arbetet t ex genom registrering av produktionsutfall.

Problemförskjutning

Problemförskjutning eller rationalisering är en annan grupp av motståndsstrategier som går ut på att något annat än det man pratar om är det egentliga problemet, t ex den yttre miljön, andra institutioner som man är beroende av etc. I familjeterapi är problemförskjutning och rationalisering vanligt förekommande - särskilt vanlig är syndabocksmekanismen. Den går ut på att en av medlemmarna är den som har problem. Ofta är det så, men på ett sådant sätt att denna familjemedlem har utvecklat dessa symptom för att det tjänar som avledning för andra familjeproblem som är ännu gravare. Ett barn tar omedvetet på sig rollen som syndabock för att hålla ihop familjen. Barnet avleder föräldrarnas ångest med sitt symptom. Det är vanligt att individuell behandling med barn som är framgångsrik inom institutionen faller när personen återvänder till sin ursprungsmiljö. Barnet återtar sin tidigare roll som syndabock. Det är ett kraftfullt exempel på ett systems genomslagskraft mot inläring av ny praxis.

Kollektiv intellektualisering

Kollektiv intellektualisering är en form av motstånd som visar sig i att man diskuterar informationen på ett intellektuellt plan utan inslag av personlig upplevelse, som om organisationens medlemmar skulle vara utanför stående deltagare.

Ett annat sätt är att beskriva att problemet tillhör förgången tid och inte existerar längre, det kan kallas förnekande eller minimalisering.

Specialallianser

Specialallianser innebär att vissa medlemmar av systemet skapar relationer med forskaren. Risken finns att dessa allianser förhindrar en genomgripande diskussion mellan institutionsmedlemmarna själva på grundval av den nya information systemet erhåller. Forskaren används för att legitimera grupper eller personers uppfattning av situationen.

Holters ihopkoppling av avvärjningstekniker med organisationstyp är relevant för de erfarenheter utbildningsprojektet gjorde.

Övergången mellan uttalad och outtalad avvisning är flytande. En institutions motståndstekniker utåt och dess interna avvärjningsmekanismer, utgör två sidor av samma sak med en flytande övergång däremellan.

Tystnadsstrategier förekommer ofta i mer auktoritärt organiserade system och i överskådliga system, både i organisationer med mycket rutinprägel och vissa typer av individualiserade och komplicerade arbetsoperationer.

I hierarkiskt ordnade och utpräglad auktoritära organisationer kan det vidare tänkas att personliga avvärjningstekniker som gör sig gällande hos ledningen, fortplantar sig neråt och har betydelse för hur avvärjningsformerna ser ut på lägre plan. En kombination av olika auktoritetsinnehavares avvärjningsformer faller ned till bottenplanet, särskilt i organisationer med karismatiskt ledarskap kommer ledarens personlighetsdrag att spela in.

I en organisation ingår medlemmarnas personlighet ett samspel som bildar ett socialt mönster. Vid hänvisning bara till enstaka människors personlighet förlorar man det faktum att sociala konstellationer "tar över" och styr en grupp eller organisation. Spänningsförhållandena och de latent relationer som man eventuellt inte önskar erkända, kan lika mycket bestå av ekonomiska intressen hos vissa grupper eller enskilda personer som av maktkamper eller symbiotiska och expressiva relationer.

Holter använder diskussionen om motstånd och avvärjningstekniker i sociala organisationer för att förklara hur organisationerna bemöter forskningen. Jag menar att hennes tankegångar i hög grad är tillämpliga på hur utbildningsprojektet togs emot på institutionerna. Tonårshemmet är en liten tät organisation där hela personalstyrkan var insatt och delaktig i beslutsprocesserna. Lvu-hemmet å andra

sidan var en svåröverskådlig hierarkisk organisation med fler beslutsnivåer och med spänningar emellan dessa olika nivåer. När utbildningsprojektet kom in på arenan fanns det flera missnöjesyttringar mot ledningen.

Försämringar för personalen angående lön vid nattjour var en anledning till missnöje. Själva utbildningsprojektet i sig kan nog sägas vara en markering från arbetsgivarens sida att den prioriterar utbildning. Detta kan för personal som inte har så mycket utbildning inom vårdsektorn vara en provokation i sig. Utbildningsprojektet fungerar på så sätt som en vattendelare, uppmuntran och stöd för de som redan är intresserade och provocerande för de som känner sig ifrågasatta. På lvu-hemmet fanns en misstro mot utifrån kommande personer som delvis kan bero på att man har negativa erfarenheter av tidigare forskningsinsatser. Någon personal uttryckte att projektet var till för forskningens skull och inte för de anställda. Min mening är dock att de hierarkiska beslutsformerna och vissa motståndsstrategier blev ett hinder för en gemensam aktiv insats bland personalen för att använda tiden för behov man artikulerade som sina egna. Här fanns det en markant skillnad mellan arbetsenheterna. En av avdelningarna använde avvärjningsstrategier till en del, en annan förhöll sig aktivt till projektet och använde periodvis sin tid på ett sätt som var relevant för de problem som var aktuella på arbetsenheten för tillfället. På den tredje avdelningen kom projektet in i en pågående konflikt mellan manliga och kvinnliga förhållningssätt. Här fick projektet den effekten att utbildningsteamet gav tolkningsföreträde för ett kvinnligt förhållningssätt, vilket gjorde att den manliga personalen i viss mån undvek att delta både på temadagar och uppföljningsträffar.

Förekomsten av tabubelagd sexualitet på institutionen tycks försvåra samtal om sexualitet och samlevnad. Varje individ har sin struktur och syn på sexualiteten och det tycks som de personliga och sociala avvärjningsmönster som uppstår blir förstärkta när det förekommer tabubelagd sexualitet på institutionen. Särskilt synligt blir det när det uppstår explosiva situationer. Händelsen med pojken som mördar sin mor illustrerar detta.

I mina egna anteckningar har jag beskrivit händelsen så här:

En avdelning har sorg idag. En elev avvek från en vårdare i samband med en permission och han begav sig hem till sin mor och misshandlade henne. Detta skedde i förra veckan. Någon berättade att killen blivit mobbad. Hans far hade förgripit sig på döttrarna och var eventuellt bisexuell. Det fanns en misstanke att han förgripit sig på sonen också. När dottern kom hem på kvällen fann hon mamman skadad. Killen hade varit orolig på kvällen och försökt ringa sin mamma men det var ingen som svarade. När personalen frågade honom om det var han som gjort det, erkände han med en gång. Mamman var rädd för honom. Han säger att han misshandlade henne därför att han var arg på henne. Hon hade medverkat till att han kom till Ivu-hemmet. På Ivu-hemmet blev han mobbad av de andra killarna.

Mötet mellan pojkens eventuellt destruktiva sexuella erfarenheter och den låsta avdelningens kultur kan vara bidragande ingredienser till den situation som uppstod.

När pojken kom till avdelningen mötte han en kultur som var negativ till homosexualitet. Hans trauma förstärktes och bekräftades således av den kultur han mötte. Arbetsenhetens inställning till tabubelagd sexualitet gjorde att man avvisade utbildarna genom att välja att hålla det inom "familjen" istället för att ta vara på den möjlighet till att undersöka vilka mekanismer på institutionen som ingick i händelseförloppet.

En möjlig förklaring kan vara hur personalen uppfattar institutionens kontrakt med samhället. Kanske uppfattar de att deras uppgift är att dölja sociala problem. Arbetsenheten visar ett avväjningsmönster som påminner om familjens. De upprepar samma tystnadsmekanismer som en incestfamilj uppvisar. De samhällsrepresentanter som placerar en ungdom med ett akut incestproblem på en låst avdelning har inte kunskap om att institutionen inte kan ge tonåringen den hjälp han behöver, utan straffar personalen i efterhand för att de inte lyckas dölja problemet. Den hierarkiska strukturen gör att historiska avväjningsstrategier hindrar personalen från att få det stöd som faktiskt finns tillgängligt. Institutionens samhälleliga uppgift blir inte att lösa problemen (vilket kanske är en omöjlig uppgift) utan att dölja dem.

Ungdomarna

Varje tonåring som kommer till en institution har sitt individuella livsöde och sin personliga historia i bagaget. Han eller hon bär med sig destruktiva sexuella erfarenheter som kan vara kända och eventuellt en bidragande orsak till placeringen. Men erfarenheterna kan också finnas i det fördolda.

Kartlägningsstudien ringade in fyra problemområden som anknyter till sexualitet. De var i nu nämnd ordning sexuell mobbning, sexuellt utnyttjande, sexuella övergrepp inom och utom familjen och prostitution. Sexuell mobbning innebär att en tonåring genom språket trakasseras för sitt sexuella agerande, det kan bygga på verklighetsgrund, men lika gärna vara ett uttryck för de spänningsfält som tonåringen och hans/hennes kamrater befinner sig. Rykesspridningen kan bestå i en blandning av fantasier och förtal. Tonåringar som utsätts för sexuell mobbning kan genom en destruktiv identitetsbildning successivt dras in i olika former av sexuellt utnyttjande som svarar mot de tidigare ryktena. Sexuellt utnyttjande kan innebära att tonåringen använder sin sexualitet som bytesvara mot olika former av materiella fördelar som annars skulle vara svåra att få. Detta kan i sin tur leda till att tonåringen dras vidare i en destruktiv utveckling och prostituerar sig, dvs säljer tillgång till sin kropp mot pengar.

Både pojkar och flickor som vuxit upp i familjer där det skett överträdelser mot incesttabut bär med sig en särskild sårbarhet i sin sexuella identitetsutveckling. Erfarenheter av våld och övergrepp skapar en inställning till sexualitet och närhet som innebär att det krävs en aktiv viljeanstängning för att inte upprepa det ursprungliga mönstret. De negativa erfarenheterna kan bilda en drivkraft som leder ungdomarna till en spiral av händelser som är en fortsättning på de ursprungliga övergreppen. Skulden och rädslan för att inte bli trodd, avhåller ungdomarna från att tala om de inträffade händelserna. Många ungdomar hoppas att någon vuxen ska se och förstå vad som

händer men steget att känna tillit för någon vuxen är samtidigt stort.

Tilliten har skadats genom de ursprungliga övergreppen. De gränsöverskridande händelserna förblir osynliga och obekräftade av både deltagare och omgivning. Det finns starka krafter som håller offret kvar i tystnaden. T ex kan den som överträder tabut, förövaren, försäkra sig om den unges tystnad genom att på olika sätt isolera och hota honom/henne. När vi talar om tabubelagd sexualitet så är det förbjudna - tabut - så starkt att vi inte ser det.

Sexuella övergrepp mot pojkar är synnerligen tabubelagda, de finns knappast med i vårt vardagliga tänkande som en möjlighet. Pojkar som kommer till institutioner och har varit utsatta för sexuella övergrepp förblir osedda om de inte agerar ut sina upplevelser på ett mycket märkbart sätt. Och det är ovanligt eftersom det i vår bild av manlighet finns ett förnekande av hjälplösheten där passiviteten hos den manliga parten likställs med homosexualitet. (Vandermey 1988.) Det är svårare att acceptera att pojkar är offer för sexuella övergrepp än att flickor är det. Det är vanligare att pojkar utsätts för sexuella övergrepp utanför familjen än inom familjen, men finns det flickor i en familj som utsätts för övergrepp så bör omgivningen också vara uppmärksam på att pojkarna i familjen kan ha utsatts för sexuella övergrepp eller kränkningar som skapat starka vanmaktskänslor. Det är vanligare att manliga incestoffer har utsatts av övergrepp av fadern än från modern. Pojkar som förgriper sig på yngre barn har ofta varit utsatta för sexuella övergrepp från sina fäder. Män våldtar män därför att det får dem att känna att de har makt och kontroll över en annan människa. I vår kultur där manlig sexualitet representerar styrka, överläge, dominans och där den åtrådda bilden av framgång är en bild av manlighet, är det inte konstigt att en pojke kommer att reagera annorlunda på ett sexuellt övergrepp än en flicka kommer att göra. Pojkar reagerar med en känsla av djup förödmjukelse över att ha blivit behandlade som kvinnor. Dessutom innebär det en överträdelse mot två samhälleliga tabun, både det mot incest och det mot homosexualitet. De känner stor skuld, anklagar sig

själva för det inträffade och blir överdrivet rädda för homosexualitet.

De blir självdestruktiva och löper som vuxna risk att omsätta det ursprungliga övergreppet i nya sexuella övergrepp mot barn. (Göransson, Andersson, Kvarnmark 1988.)

Pojkar reagerar också ofta med tystnad på ett sexuellt övergrepp. När mödrar förgriper sig på sina söner är det vanligt att det handlar om en kombination av misshandel och sexuella övergrepp.

Pojkar som får problem med att kontrollera sina våldsamma sexuella sidor har ofta haft mödrar som inte har försvarat dem när fadern har misshandlat dem eller också har mödrarna själva misshandlat dem. Många av de sociala problem som ungdomarna har t ex skolk, dålig ekonomi, kriminalitet och begynnande missbruksproblem gör att de också är mer sexuellt oskyddade, att de lättare ger av sina kroppar i utbyte mot materiella fördelar eller vänskap och beskydd. (Edgardh 1988.)

Personalen

Precis som ungdomarna så är var och en i personalen en unik individ med sitt levnadsöde som format henne eller honom till den person hon/han är. Valet att arbeta som personal på en tonårsinstitution medför olika former av ansvar. De ska erbjuda ungdomarna en miljö som är så hemlik som möjligt och helst ett hem som dessa ungdomar kanske aldrig har haft eller upplevt. Detta ställer stora krav på personalen. De ska sköta alla institutionella uppgifter som följer med yrket, exempelvis skola, ekonomi, arbetslagstiftning, fackförening, rutiner och metoder, sjukdom och hälsa och de ska vara personliga och axla en professionell roll, vara "vuxna förebilder" för ungdomarna.

Vilka förutsättningar och möjligheter har de då att lösa dessa arbetsuppgifter? Den professionella rollen anses ibland vara en "föräldraroll" vilket samtidigt innebär inbyggda motsägelser bl a behandlingsmässigt. När det gäller en så sammansatt frågeställning som sexualiteten har varje personal sitt mönster och tolkningar. Ibland skiljer denna förmodligen sig inte så mycket från de intagna ungdomarnas bild av sexualiteten. Personalen och eleverna står bara på var sin sida om gränsen mellan det accepterade och det oaccepterade. Även om personalen själv har varit utsatta för incest så är det omöjligt att tala om det därför att han eller hon befinner sig på rätt sida om samhällets gräns. Personalen representerar samhällets goda föräldrabild som respekterar incesttabut och sörjer för ungdomarnas välbefinnande medan tonåringen är offret för den dåliga föräldrabilden som kränker incesttabut.

I mitt sätt att analysera det insamlade bakgrundsmaterialet är en grundläggande tankegång att offret bär gärningsmannen inom sig. Detta innebär att personalen även möter gärningsmannen när de möter ungdomarna.

Men institutionen är ingen familj även om det uppstår familjeliknande kommunikationsmönster. Det är personer som i tiden är knutna till samma plats och rum utan inbördes släktband. Det uppstår "som om" mönster.

Ungdomarna ska betrakta varandra "som om" de är syskon. Personalen ska betrakta sig "som om" de är föräldrar. Familjen används som förebild att organisera sexualiteten på institutionen och det är många individers föreställning om och erfarenhet av "familjen" som möts.

Tonårshemmet företräder familjetraditionen. Lvu-hemmet å andra sidan för via räddningsinstitutet för pojkar vidare den enkönade klostertraditionen där celibatet var den förhärskande normen och sexualiteten trängs undan till det fördolda både i medvetande och handling. Därför företräder de båda institutionerna olika former av sexualitetsmönster.

En nyanställd vårdare lärs upp i institutionens kultur successivt genom öppna och dolda läroprocesser. De öppna läroprocesserna överensstämmer med institutionens uttalade ambitioner och målsättningar medan de dolda läroprocesserna handlar om kunskaper och förhållningssätt som inte är tillgängliga i ett öppet samtal om det som det handlar om. De dolda läroprocesserna är vanliga inom samtalsämnen som är särskilt känsliga att tala om, som t ex sexualitet. Ofta förmedlas denna form av kunskap i form av berättelser och roliga historier om personer och händelser från gammal personal till ny personal. Dessa berättelser fungerar som en illustration var gränsen går mellan tillåtna och otillåtna handlingar och fungerar som ett internt kunskapsmaterial för att påminna om vad personalen ska hålla sig till och som en vink åt de nyanställda vilka normer som finns. En undersökande inställning från personalens sida till de dolda läroprocesserna på institutionen kan vara ett viktigt steg för att utveckla metoder att möta och bryta destruktiva sexuella mönster hos ungdomarna. (Gunnarsson, Månsson 1986.)

Sexualiteten på institutionen

De sätt som sexualiteten hanteras på institutionerna är ofta förenade med institutionernas allmänna uppgifter. Det finns regler uppställda som handlar om förbud mot t ex parbildning och att ungdomarna sover tillsammans (Gunnarson, Månsson 1986). Personalen hänvisade ofta till omsorgen om flickorna. För flickornas skull ville man undvika parbildning. Bl a för att förhindra graviditeter och könssjukdomar. Därför fick ungdomarna inte heller sova tillsammans. På en del avdelningar är det även förbjudet att läsa pornografisk litteratur.

Reglerna är till för personalen att luta sig mot, de legitimerar personalens ställningstaganden utan att de närmare behöver gå in på diskussioner med ungdomarna. En orsak kan vara de komplicerade krafter som formar vår sexualitet. Sexualiteten finns också i språk, åtbörder och handlingar som en del av den vardagliga kommunikationen, då sexualiteten också i hög grad är nonverbal kommunikation vilket försvårar ett medvetet tal om det som sker.

Syftet med utbildningsprojektet var att skapa ett utrymme att tala om sexualitet på arbetstid. Ge personalen möjlighet att upptäcka vilka konstruktiva behandlingsmöjligheter som kan finnas i det medvetna talet om sexualitet.

Tonåringens identitet utvecklas i ett sökande och prövande av olika uttryck. Han/hon experimenterar på olika sätt med kläder och andra uttrycksformer, avläser omgivningens reaktioner, en av avsikterna kan vara att väcka sexuell attraktion, kanske för att det är en del av det kommunikationsmönster som tonåringen för med sig till institutionen på grund av tidigare destruktiva erfarenheter. Men det kan också vara en del i ett normalt utvecklingsskede. Den sexuella respons som kan väckas hos den vuxne kan innehålla ett budskap om tonåringens levnadsbetingelser utanför institutionen och det krävs en tränad professionalitet hos den vuxne för att kunna tolka situationen på ett ömsesidigt bekräftande sätt.

Det förekommer medvetenhet hos viss personal att olika former av sexuella utspel och destruktiva sexuella beteenden är synliga bevis på viktiga behov och centrala konflikter i ungdomarnas liv och historia. Det finns personal som säger:

Vi glömmer ofta att utnyttjaren eller härskaren skulle kunna lida av samma problem som offret. Killarna lider stor nöd och brist på mänsklig värme (vårdare).

De stereotypa könsrollerna som ungdomarna uttrycker, visar på samma samhällsprocesser som format personalens eget förhållningssätt till det motsatta könet, till kärlek och sexualitet. Genom de intervjuer som gjordes med personal i kartläggningsprojektet ger man en mörk bild av de flickor och pojkar som är intagna på ungdomsvårdens institutioner. Flickorna har innan de kommer till institutionen ställt upp på jämnåriga pojkars sexuella förväntan. De blir tidigt gravida och har en romantisk syn på kärlek där de väntar på den rätte. Några av flickorna har erfarenhet av prostitution eller har blivit utsatta för sexuella övergrepp inom familjen. Pojkarnas bild av manlighet förmedlas via herrtidningar.

Där framställs män och kvinnor huvudsakligen efter ett bestämt mönster. Kvinnorna presenteras enbart med förnamn + någon kort text som anspelar på dem som sexualobjekt. Tidningarna ger ibland sken av att kvinnorna är den typ som gillar att bli bundna, slagna och skändade. Det är en sexualitet som är grundad på våld och makt som kvinnan tvingas att ställa upp på och till på köpet påstås gilla. Kvinnor som inte upptäckt sin egen sexualitet tror det är något fel på dem då de tycker det är obehagligt att bli skändade. Flickorna får sin syn på sig själva genom de bilder herrtidningarna förmedlar: "Jag har ställt upp, trots att jag egentligen tyckt att det var äckligt. Men jag har gjort för de där bildernas skull och snacket om andra häftiga brudar. Ibland tycker jag att såna där tidningar skulle förbjudas, de förstör så himla mycket. Tjejen ska ha jättefin kropp, vara mjuk och klara en massa grejer och så ska hon gilla det. Ibland har jag förstås tänkt att det kan inte var som det står i tidningarna. Men längst inne i mig själv så har jag gjort det ändå och ställt de kraven på mig själv" (Heijbel, Nilsson 1985).

De stereotypa könsrollerna uppkommer som en lösning på en inre osäkerhet om hur man uppför sig i olika situationer och den press som olika yttre situationer skapar. De inre upplevelser som tonåringen uttrycker i yttre attribut skapar ett förhållande till omgivningen som väcker olika gensvar. En tonårsflickas klädsel kan uppfattas som provocerande och lockande.

Män kan bedöma hennes klädsel som ett löfte om en lättillgänglig sexualitet. Genom klädseln ger människan kroppen mening. Hon uttrycker sin sensualitet i sitt val av kläder och ger budskap om hur hon uppfattar sig själv och vad hon relaterar till. I vår kultur står framhävandet av sexualiteten i relation till kontrollen och förnekandet av sexualiteten. Vad och hur det döljs blir ett budskap till åskådaren om vad som ska framhävas. Det som är dolt och hur det dolt är det som blir mest synligt.

Vad sker t ex när en tonårsflicka får bröst? Dessa biologiska processer sker i en social kontext. Förändringen uppstår i kroppen och hela världen förhåller sig till kroppen på ett annorlunda sätt och med ett annat slutmål i sikte. Hon går in i gamla allianser med ordnadhet av heterosexualiteten på nya och annorlunda sätt. Stolthet väcks av den uppmärksamhet hon får. Den heterosexuella ordningen bestämmer hennes sexualisering, den onämbara hemligheten är en del av individualiseringen och i inordningen av hela system av normer och värderingar. Kvinnor får kompetens på detta område inte genom att attrahera någon särskild man utan istället i förhållande till en fritt flytande, generaliserad maskulinitet (Haug et al 1984).

På institutionen relaterar flickorna sin klädsel i förhållande till de andra tonåringarna men också i förhållande till den kvinnliga personalen. Kvinnlighet uttrycks i klädseln och ibland kan det förekomma en identifikation mellan en tonårig flicka och hennes kontaktperson. Exempel: Eva står i farstun och pratar med sin lärare om besök i skolan.

Hej, jag ska börja hos er nästa termin.

Hon har håret uppsatt i tofsar på samma sätt som sin kontaktman. Hon relaterar hela tiden till omgivningen i sin klädedräkt och varje sinnesförändring avspeglar sig i klädbyte. Det går nästan att avläsa vem som är hennes förebild för stunden i hennes hårfärg och frisyr. Det påverkar personalen i sin tur. Personalens egna erfarenheter och temperament avgör hur de tolkar tonåringarnas sätt. Följande diskussion avspeglar skillnaderna. En av kvinnorna i personalgruppen är orolig för att Eva isolerar sig på sitt rum när hon mår dåligt. Hennes kontaktman säger att det beror på att Eva aldrig har haft eget rum och kunnat vara ifred förut. Utbildaren frågar hur det känns för den kvinnliga personalen att bli avvisad av Eva. Föreståndaren föregriper den kvinnliga personalen och svarar att Eva är begränsad i sitt kontaktmönster. Hennes kontaktman kan skrika och gapa medan den kvinnliga personalen är mer lugn och samlad. Som grund för de personliga band som uppstår i behandlingsrelationerna och som visar sig i klädseln, finns ofta djupt personliga erfarenheter som skapar identifikation och samhörighet mellan elev och personal, dessa mönster är inte ofta uppe till ytan utan lever sitt liv på djupen i strömmen av händelser på institutionen.

Professionell och mänsklig

Hörde jag rätt när Ingemar Eriksson sa att vårdaren skulle fortsätta att hålla om henne (eleven) och inte rycka bort handen. Jag studsade till. För mig handlar det om mitt eget sexuella program. Har man kommit så långt blir det en fortsättning. Det här får man inte ens säga, inte ens känna. För flera år sedan hände det att en nära jobbkompis gick för långt (manlig vårdare).

Det märktes tydligt. Jag hade misstankar redan för fyra år sedan. Jag sa väl till den personalen att han visade för stort intresse. Han blev förvånad över det, det var fruktansvärt pinsamt (manlig vårdare).

Temadagen med Ingemar Eriksson ledde till att arbetsgrupperna talade om beröring och de känslor de väcker. De talade om hur manliga och kvinnliga vårdare förhåller sig till eleverna. I det fingerade exemplet som diskuterades på temadagen hade tonårsflickan gjort en sexuell invit mot en manlig vårdare och fört hans hand till sitt bröst. För att belysa något av komplexiteten inom detta område har jag valt att ställa två kontrasterande exempel mot varandra. Det ena är hämtat från en intervju, det andra ur tidskriften Ottar. Det senare exemplet har jag förkortat för att fånga vad som var väsentligt för innehållet i nedanstående text. Vid genomläsning av den preliminära rapporten invände tonårshemmet mot det första exemplet eftersom det inte är hämtat från någon av de institutioner som är med i projektet. Jag har dock valt att låta det kvarstå eftersom det väl illustrerar de tystnadsmekanismer som måste hävas i behandlingsarbetet när det handlar om utnyttjande och underordningsprocesser.

En ung kvinna som har sällskap med en ung man som är elev på ett behandlingshem. (Dock inte från något av de två hem vi studerade.) Hon besöker behandlingshemmet ofta och känner personal och elever väl. Hennes känslor är på väg att ta slut och hon har bestämt sig för att avsluta förhållandet. Hon berättar: Jag kom till behandlingshemmet med dåligt samvete. Min kille kom och vi satte oss började prata. Jag bölade som sjutton och han tröstade mig, fast jag tyckte synd om honom. Då kom en vårdare och bad mig följa med honom. Vi gick upp till ett rum på ovanvåningen. Vi pratade om hur det kändes för mig att göra slut med min kille. Jag stod där och var jätteknäckt och förtvivlad,

jag sa att jag skulle kunna öppna fönstret och bara skrika rakt ut på gatan hur dåligt jag mår. Då kramade han om mig. Jag som annars ville ha en radie på två meter runt mig. Det kändes riktigt bra för jag var så förtvivlad. Vi satte oss ner i soffan och jag fick en attack till. Han kramade om mig igen och började bli lite närgången. Jag kommer inte ihåg om han började pussa mig. Han sa i varje fall: 'Hur länge har du känt så här för mig?' Jag tänkte för mig själv 'Hur länge har jag känt så här för dig. Du ditt gamla skåp jag har min själ aldrig känt någonting för dig.' Det kändes helt främmande för mig. Jag sa nog också, 'vadå känt något för dig?' Jag vågade liksom inte värja mig mot honom. Jag kunde inte säga att han skulle sluta. Han höll på och tafsade på mig och ville att jag skulle ta på honom. Jag försökte dra mig undan men han var väldigt drivande. Vi träffades ibland efter denna gången. Jag minns särskilt när han kom hem till mig i sin äckliga mörkblå olje. Han sa att han behövde det för att orka med jobbet. Man skulle kramas mer.

Det kändes ju bra att prata med honom samtidigt som det var priset jag fick betala för att prata med honom. Jag märkte att det var priset eftersom han alltid skulle hålla på. Vi pratade om andra saker också. Jag var arg på min morsa och tog med mig något jag hade skrivit och visade honom. Jag var helt i hans våld. Han var ju den ende jag kunde prata med. På något sätt visste jag väl det innan, men hoppades att han inte skulle göra några närmanden. Men det gjorde han! Det gjorde han! Han ville att jag skulle ta honom på pillen! Jag skulle smeka honom och så .. Jag försökte dra mig ur men då var han påstridig och tog min hand igen. Det var fruktansvärt jobbigt, jag kunde inte säga till honom att sluta. Att inte kunna sätta den gränsen mot honom då har gjort att jag har känt så dåligt samvete att jag inte sagt nej. Att människor när jag berättar det ska säga eller tänka: 'Ja men, du skulle ju sagt nej'. Att dom inte ska förstå att jag inte klarade det då. Hans inflytande var så totalt. Jag var så desperat och förtvivlad och så tog han det på det viset. Att man över huvud taget bara kan tänka på något sexuellt i den situationen. Att få såna tankar i en sådan situation. När det är en människa som är helt förtvivlad som står framför en och är beredd att hoppa ut genom fönstret då plockar han fram pillen. Det bara kändes att det var fel. I den här förtvivlan fanns den sundheten kvar där bak. Det här är inte verkligt. En gammal gubbe. Jag har i och för sig alltid dratts till äldre män tidigare. Han hade ju ingenting som attraherade mig. Han använde sin kunskap till att förtrycka människor. Att utnyttja sin position på det sättet är maktmissbruk. Det är därför jag tycker det är så skämmigt. Jag känner ett sånt jävla äckel inför det. det går inte att tvätta bort den bilden.

Vad är det för någonting som gör att det blir så fel när den här mannen omtolkar en icke sexuell situation till en sexuell. Varför sexualiserar han den? Erbjuder han intuitivt den bästa tröst han kan komma på i den situationen eller är det ett uttryck för cynisk maktutövning? Situationen för vårdaren är svår, han skall både vara och inte vara det ursprungliga "känslobjektet" och samtidigt måste starka känslor av motöverföring som kommer ur vårdarens egen livshistoria balanseras. Det professionella agerandet innebär att individen måste hantera situationen på ett sätt som innebär att han/hon inte handlar intuitivt och i enlighet med tidigare förhållningssätt (och sexuella program). Han/Hon måste arbeta med sina personliga förutsättningar och med tillgång till de egna känslomässiga resurserna. Men individen måste också inta ett förhållningssätt som är "mot den egna naturen". Gå in i konflikter och stå ut med känslomässiga påfrestningar som man annars skulle undvika, kanske blir det extra svårt när den egna sexualiteten kommer i fokus. Den grundläggande professionella hållningen när man möter en människa i kris är att ta emot och bejaka hennes känslor. (Börjeson 1989.)

Det är manligt att vara stark och heterosexuell. Det svaga hos mannen är förbjudet eftersom det kan förknippas med underkastelse och kvinnlighet och i sin förlängning med homosexualitet.

För att kunna ta emot flickornas smärta och sorg behöver den manliga personalen våga känna smärta, sorg och litenhet själva, att acceptera och vara i situationen utan att känna otillräcklighet. Det är ett generellt manlighetsmönster i vår kultur att pojkar inte ska gråta. Vårdaren förbjuder sig själv att känna de känslor som den unga kvinnan uttrycker (att vara liten och svag) och stoppar henne genom att sexualisera situationen. Genom att få henne att beröra honom upprättar han sin heterosexuella identitet och hon blir ett objekt.

För en nyanställd vårdare kan det uppstå situationer med ömsesidig attraktion mellan elev och vårdare där institutionen lämnar vårdaren utan möjlighet att ta upp problemet. Han kan också svara på

tonårsflickans sexualitet med sin vuxna sexualitet, utan att förstå tonårsflickans djupare behov.

"Det var ett sommarjobb. Jag hade just gått ut fjärde terminen på socialhögskolan ... Jag hade lagt märke till henne därför att hon höll sig för sig själv. Av genomgångarna i personalgruppen fick jag veta en del. Hon hade växt upp hos sin mamma som inte klarade henne, mycket utespring, en del droger, småstöder och misstänkt prostitution. Egentligen verkade man inte veta särskilt mycket om henne ... Jag hade mina färska kunskaper från min utbildning om hur viktigt det är att inte släppa taget om personer som vill dra sig undan. Jag ville ta mitt ansvar som behandlare, tyckte jag, och visa att det går bara man försöker."

Vårdaren ägnar henne särskild uppmärksamhet och får efter en tid gensvar:

"'Jobbar du i morgon?' frågade hon. 'Nej, jag ska på kanotturen. Ska du inte följa med?' - 'Kanske. jag vet inte'. Jag svävade ut därifrån. I bilen hem tänkte jag på henne, kände mig varm inombords.

Men det blev ingenting. Hon hade sagt till föreståndaren att hon hade ont i magen och ville vara hemma på avdelningen. Sedan gick det nog 7-8 dagar innan jag träffade henne igen. Jag blev glad kände att jag längtat efter att få se henne igen. Jag minns att det var då jag tänkte på hur söt hon var. Jag stod och pratade med en kollega i köket, när hon kom ut. Men hon tittade inte ens på mig! Jag blev oerhört besviken och sen förbannad. Vad hade jag väntat mig? - Det var som om ingenting hade hänt. Hon gav mig inte det minsta tillbaka. Jag ville visa att jag hade åstadkommit någonting med henne som de andra i personalgruppen inte klarade. Istället behandlade hon mig som luft.

Men jag var kränkt som man. Jag förstod det inte riktigt då, men jag kände mig som en försmådd älskare. 'Jag skiter väl i henne', tänkte jag.

När jag kom in i tv-rummet nästa kväll, satt hon där ensam. Hon hade nytvättat hår och hela rummet doftade schampoo. Jag stannade i dörren. Hon tittade på mig. Jag kände hur det körde runt i hela kroppen. I nästa ögonblick satt jag bredvid henne i soffan. Vi satt så, helt stilla minst en timme, och tittade på ett program om pensionärer i Sovjetunionen, tror jag. Då och då kom det in folk i rummet. De tittade på oss och på TV:n och gick igen. En av killarna kom in och klagade på att han inte fick se programmet om andra världskriget på andra kanalen. Han försvann, muttrande någonting om 'jävla torskar'. Vi satt som fastklustrade. Jag varken ville eller kunde röra mig.

Det kändes som om våra väsen hade flutit ihop och lämnat rummet, medan kropparna satt kvar som tomma skal. Nu så här i efterhand tycker man ju att vem som än kom in i TV-rummet den kvällen borde ha sett eller förstått vad som höll på att hända. Vi var hjälplösa, men vi fick ingen hjälp. När programmet var slut reste vi oss båda samtidigt. Hon gick mot sitt rum och jag följde efter. Också då måste någon ha sett, men ingen försökte stoppa oss. Vi passerade bordtennisbordet, är det pågick en bråkig dubbelmatch mellan två personal och två ungdomar. När vi kom in i rummet stod vi mitt på golvet och såg på varandra. Hon tog min hand och smekte den lätt. Vi kramade varandra. Jag kunde känna att hennes bröstvårtor var styva när hon tryckte sig mot mig. Vi stod så länge. Dörren stod på glänt, det var mörkt i rummet. Bordtennismatchen pågick fortfarande därute. Plötsligt ringde telefonen i korridoren. Jag blev alldeles stel. 'Kan någon svara!' kom det från bordtennisgänget. Jag visste att det var mig de menade. Jag svarade ... Det låter naturligtvis inte klokt så här i professionalismens tidevarv, men visst är det så att i sina bästa stunder är det sociala arbetet en slags kärleksakt. Jag menar inte att man skall ligga med sina klienter men att man borde vara mer öppen för att ta emot känslor från de människor man möter. Det är ju lika viktigt att ta emot som att kunna ge. Ytterst handlar det ju om respekt för den andra människans närvaro i livet." (Ur Ottar 90/2.)

Telefonen ringer och den unge vårdaren får hjälp utifrån att sätta en gräns för sitt handlande. Vi kan ställa oss frågan vad som händer när mannen lägger sin vuxna sexuella referensram som ett raster över flickans tonårssexualitet. För ett fungerande behandlingsarbete är det bra om det uppstår positiva känslor mellan personal och elever. Förälskelse och idealisering kan vara viktiga steg på vägen till en positiv utveckling. Men för att klara det behöver vårdaren mycket öppenhet från sina medarbetare. Det inledande citatet illustrerar denna form av öppenhet. Inom personalgruppen kan man tydliggöra vad som är tillåten beröring och var gränsen går när den övergår i en sexuell upphetsning som inte står att hejda. Uppfattningen om dessa gränser kan skilja sig åt mellan män och kvinnor.

Vi har försökt att visa några av de olika dimensioner som människor bär med sig in i ett institutionssammanhang. Sexualiteten är en faktor i organiseringen av kommunikation och maktutövning på

institutionen. Sexualitetens olika uttrycksformer kan ha mycket komplicerade och för det yttre ögat svåråtkomliga innebörder. Regler och sedelärande berättelser är otillräckliga för att hantera de sexuella spänningsfält som uppstår på institutionerna. Tonåringarna befinner sig mitt i ett sjudande utvecklingskede samtidigt som många gränser och tabun är raserade. Tystnaden har omgärdat tonåringen, men vad händer när tystnaden bryts? När tystnaden bryts betyder det inte att problemen löses. Det är i bästa fall en första förutsättning att komma vidare. Personalens och ungdomarnas känslor och föreställningar om sexualitet kan både vara hinder och möjligheter för att bearbeta destruktiva sexuella erfarenheter.

Manligt och kvinnligt

Det är nödvändigt att kontrastera olika företeelser mot varandra för att kunna urskilja detaljer och få en förståelse för helheter. De två ungdomshemmen har, som jag tidigare visat, olika historiska traditioner. Olikheten mellan arbetsenheterna avspeglar sig bl a i arbetsklimatet mellan män och kvinnor.

För att få en förståelse av skillnaden i arbetsklimat kan en utgångspunkt vara skillnaden mellan män och kvinnor. En av definitionerna i vår kultur är att männen är vad kvinnorna inte är. Min avsikt är emellertid att belysa manligt och kvinnligt sida vid sida. Hur vi genom våra kroppar förhåller oss till vår omvärld. Upplevelsen av att leva i en kvinnlig respektive manlig kropp ger oss olika erfarenheter. De biologiska och sociala erfarenheterna formas av hur individen tar emot och förhåller sig till omgivningen.

Vid analysen av arbetsklimatet kan man stanna vid den synliga biologiska skillnaden, men också fortsätta för att upptäcka vilka handlingar som är möjliga och hur de förhåller sig till uppfattningar och värderingar av de kvinnliga och manliga uttryckssätt som existerar samtidigt på arbetsplatsen.

Språk och kön

En av de formgivande krafterna i vårt samhälle är språket där sättet att tala om könen skapar gränser och identitet, mellan individer och grupper av individer. Språket bekräftar den egna identiteten. Manligt respektive kvinnligt språk bekräftar könstillhörigheten för individen och omgivningen.

I inlärandet av könsrollerna på institutionerna ingår uttryck som "bög" och "hora", för att visa var gränserna mellan de stereotypa könsrollerna finns. Men de markerar också en social rangskala av utanförskap och maktlöshet. Den som uttalar orden tar sig rätten att definiera den andra.

Samtidigt som själva uttalandet kan vara uttryck för ett upplevt hot, verkligt eller överkligt mot den egna makten. Hur sexualiteten benämns i språket blir därför också ett av verktygen för hur makt och hierarki förmedlas mellan människorna på institutionerna.

Det informella språket med inslag av dialekt, slang och svordomar har en annan form av prestige än det formella språket. Det "fula" språket har en dold prestige (Andersson 1985), som associeras med styrka och manlighet. Får elever höra två röster som talar dialekt tror de att den som pratar med bredaste dialekten är den som slåss bäst och spelar fotboll bäst.

De ord som är tabubelagda är ofta förknippade med starka känslor. Det finns ett samband mellan hur vår kultur tabuiserar olika former av naturliga kroppsliga uttryck och hur de uttrycks i form av kraftord. Gränsområdet mellan den egna kroppen och naturen uppfattas ofta i form av föreställningar om fulhet, äckel och moral. Vi döljer och skäms över kroppens uttömningar (skit, piss, svett, mens, sädesuttömningar etc).

Det rena är oskuldsfullt och det smutsiga är syndigt och omoraliskt. Det finns beteenden som är tabubelagda och ett språk som ofta hör ihop med det.

Uttryck för dessa föreställningar finns rikligt dokumenterat i litteraturen t ex i den isländska diktningen eller i Västgöotalagen från 1200-talet. Där finner man tabuföreställningar om homosexualitet, incest och tidelag, (ibid). I den isländska lagen fanns tre yttranden som om de fälldes av män om män ledde till fredlöshet. Det var orden ragr eller strodinn eller sordinn.

Ragr/agr betyder en sexuellt pervers person som spelar rollen av kvinna i ett samlag, en omanlig feg person (det är det ordet som utvecklats till det nutida ordet arg - ett uttryck för varmakt). Strodinn eller sordinn betyder "att bli påsatt", att vara den passiva parten i sexuellt umgänge.

De skämt med sexuella inslag som är vanliga och ofta mötte utbildningsteamet i personalens avväjningsmönster, har kanhända en funktion att förstärka manlig gemenskap som skapade spänningar i arbetsgruppen. Följande citat får illustrera manliga och kvinnliga reaktioner på ett skämt med sexuellt innehåll:

Män uppskattar ett rått och hjärtligt skämt, det skapar en form av psykologisk kontakt (manlig vårdare).

Det kan ju vara skönt om någon tog upp hur kvinnor reagerar på dem (kvinnlig vårdare).

Vi ska inte ta avstånd från skrattet. Det är en gammal form av hjärtlighet (manlig vårdare).

Det är kvinnoförnedrande, jag skrattade när jag läste i tidningen att en kvinna bet en man när han försökte våldta henne (kvinnlig vårdare).

Samtidigt som skämten skapar samhörighet mellan männen känner sig kvinnorna utestängda och förnedrade. Är vitsens funktion att skapa en känsla av manlig gemenskap på bekostnad av en viss form av kvinnlighet som finns latent mellan män? Detta innebär ett förnekande av mannens egna kvinnliga sida och är en stereotypifiering av könstillhörigheten. Den kvinnliga sidan hos mannen finns som en latent möjlighet inom männen men förnekas för att skapa en tryggare gruppstillhörighet. Skämtets uppgift blir att lösa upp den spänning det kvinnliga mellan männen skapar, samtidigt som skrattet skapar underhållning och gemenskap. På ett djupare plan innebär det att spänningsfyllda frågor om närhet mellan könen inte tas upp och löses i arbetet.

När ungdomar använder könsord mot personalen kan det vara ett sätt att uttrycka frustration och vrede. Det kan vara ett uttryck för barnets skrik som sedan omvandlas till svärande (Andersson 1985). De använder ordens kraft för att vända underläge till överläge. Går det att chockera den vuxne är det bra. Det kan också vara ett sätt att markera sin gruppstillhörighet. Det fyller en dubbel funktion av att både ge utlopp för starka känslor och att utestänga den andre från gemenskapen. Verbalt våld är för den vuxne kanske lättare att acceptera än fysiskt våld, men det är vanligt att unga kvinnor som varit utsatta för misshandel upplever den verbala kränkningen som den grävsta kränkningen mot egenvärdet. Fysiska skador läker, ord etsar sig in i minnet och blir en del av självbilden.

Manligt och kvinnligt på lvu-hemmet.

Vi fann att när personal diskuterade konflikter så reagerade män och kvinnor på olika sätt inför situationer som innehåller element av våld eller sexualitet och har olika strategier att möta dem. Under uppföljningsträffarna diskuterade vi männens roll när det gäller att hålla ordning på avdelningen. Ämnet aktualiserades på en temadag med Johan Danielsson som handlade om pojkars sexualitet på institution. Johan Danielsson tog upp att de "stora starka" männen på avdelningen var viktiga för att skapa trygghet för pojkarna på avdelningen. Han menade att i grund och botten är pojkarna rädda för bråk och våld. Han fick gensvar från männen som ansåg att pojkarnas problem att prata om närhet och sexualitet låg i att de blivit svikna av sina mödrar och att de ofta känner ett starkt hat mot kvinnor på grund av denna besvikelse. Pojkarna känner en djup misstro, de är rädda för närhet eftersom de till sist räknar med att bli svikna. På uppföljningsträffarna tog utbildningsledarna upp tråden och det utspann sig skilda diskussioner på arbetsenheterna som återspeglar de skilda arbetsklimaten för kvinnlig och manlig personal.

En kvinnlig vårdare tog upp den konflikt hon känner för att tala om sexualitet med tonåringarna samtidigt som regeln på institutionen är att det inte får förekomma samlag mellan ungdomarna. Hon befarade att ungdomarna skulle använda samtalet om sexualitet till att upphäva institutionens regler.

Man ska inte väcka den björn som sover.

Underförstått kan det finnas en oro för vad som kommer hända om personalen talar med ungdomarna om sexualitet. Kan samtal om sexualitet innebära att de lever ut sin sexualitet på ett okontrollerbart sätt? Redan nu är det svårt att kontrollera att reglerna efterföljs och personalen måste hela tiden förhålla sig till den parbildning som ständigt uppstår i samband institutionsplaceringar.

Utbildningsledarna knyter an till Johan Danielssons påstående att "biffarna" kan förmedla fysisk trygghet som gör det möjligt att börja tala med ungdomarna. En kvinna invänder och menar att fysisk storlek och styrka kan fungera på motsatt sätt och kan vara provocerande.

Tidigare hade det på arbetsenheten funnits stora män som använde sin styrka för att kontrollera ungdomarna. De sa till ungdomarna:

Backar du för att slåss?

För henne som kvinna var det ett konfliktlösningsmönster som var ohållbart och det väckte ilska hos henne. Personalen framhöll en annan form av konfliktlösningsmodell. De avvisar ungdomar som bråkar genom att öppna den låsta dörren. De säger till ungdomarna:

Är det inte så det passar så bara gå.

Det är en mer psykologisk metod som är ångestreducerande. En öppen dörr till friheten kan ge en aggressiv och ångestfylld ungdom ett val som lättar på de uppdämda känslorna. De tycker dock att de hade mött kritik från personalen på en annan avdelning som häcklar dem och säger:

att männen är män i kjolar och kvinnorna är kvinnor i overaller

På denna avdelningen finns det ett större utrymme för kvinnliga avlednings- och ångestreducerande mönster. Det är tillåtet att vara barnslig och flamsa och på det sättet lätta på trycket.

Personalen på den andra avdelningen uttrycker ett annorlunda förhållningssätt till de stora männens roll för att skapa ordning och trygghet på avdelningen. En kvinnlig vårdare anser att Johan Danielssons uttalande är provocerande. Hon säger att vissa män på avdelningen är så rädda för våldsamma konfliktsituationer att de inte vill arbeta tillsammans med kvinnor överhuvudtaget. För henne som kvinna kan det vara svårt att arbeta tillsammans med en rädd man.

Hon har fått lära sig att ta hand om sig själv och att konfrontera eleverna men mår samtidigt inte bra av den hårda roll hon tagit på sig. Det hårdare arbetsklimatet beror delvis på att arbetsenheten är låst och att det tycks finnas en rigidare arbetsstruktur som svarar mot de krav den låsta dörren ställer.

Vilka handlingar var möjliga på denna arbetsplats? När det gällde projektet kunde enskilda vårdare använda speciella stunder, som t ex i samband med bilåkning, till att tala med ungdomarna om sexualitet. Att visa en film för tonåringarna var omöjligt.

Det var motsägelsefullt att både möta hårda attityder och att upptäcka att det fanns både manlig och kvinnlig personal som brydde sig om ungdomarna. Kan det vara så att det fanns en stor skillnad mellan arbetslivsvärderingar och privatlivsvärderingar? Det föreföll som om vissa värderingar fick stark genomslagskraft på arbetsplatsen trots att flertalet av personalen ogillade dem.

I ovanstående beskrivningar fanns ett tryck på den kvinnliga personalen att undertrycka "kvinnliga egenskaper". Det var en miljö som var formad för pojkar som är svikna och lurade av sina föräldrar, misshandlade pojkar och i viss mån flickor, där tecknet på vuxenhet är när man inte längre tar emot stryk - antingen genom att slå tillbaka eller rymma. De har sannolikt med sig våldet från barndomen och har blivit utsatta för narr när de uttryckt sina känslor. Samtidigt som de identifierar sig med modern föraktar de det kvinnliga och förnekar det. Misstron mot kvinnlighet innebär att den kvinnliga och manliga personalen undertrycker vissa uttryckssätt och utvecklar en "tuffare" stil. Kulturen på institutionen byggs upp genom att vårdarnas handlingar och värderingar utvecklas i relation till de sätt som ungdomarna uttrycker sina samlade livserfarenheter på institutionen.

Manligt och kvinnligt på tonårshemmet

Tonårshemmet har en annorlunda sammansättning av män och kvinnor. Det är fler kvinnor än män som arbetar där. Kvinnornas inflytande på arbetsplatsen var större. De män som arbetade på tonårshemmet uttryckte oftare värderingar som överensstämde med ett vanligt familjeliv. Några av de män som arbetade på tonårshemmet sa sig vara intermitterant anställda. Det var slumpen som gjorde att de arbetade där. I valet mellan andra yrkeskarriärer hade några "hamnat" på tonårshemmet och trivdes så väl att de stannat kvar. Arbetsgemenskapen och den "täta" sociala organisationen avspeglade sig genom att närvaron var hög både på uppföljningsträffar och temadagar.

Samtalet om sexualiteten ledde över till en diskussion om arbetsdelningen på institutionen. Köket blev symbol för hur personalen balanserar makt och hierarki.

Ett uttryck för de inbördes relationerna mellan kvinnorna och männen var hur köket sköttes på onsdagarna, när all personal var närvarande. Kvinnorna trivdes att arbeta tillsammans i köket och männen visste inte riktigt vad de ville göra. Det uppstod en spänning mellan den manliga arbetsledarens försök att strukturera den praktiska verksamheten och de kvinnliga sätten att organisera arbetet. En del manlig personal uttryckte en konflikt om hur de skulle förhålla sig till arbetet i köket. De kände att de var på kvinnlig mark och de måste ta ställning till den feminisering som ligger i arbetsuppgifterna. För en del män var det svårt att behålla sin initiativförmåga, de blev passiviserade eller valde andra arbetsuppgifter. Andra män föreföll att integrera kvinnliga och manliga arbetsuppgifter utan att det innebar någon uppenbar konflikt för initiativförmågan. Kanske kan man ur detta vaska fram en frågeställning som handlar om: Hur ska männen kunna bevara och förmedla en manlig identitet till tonåringarna i en miljö där de riskerar att överväldigas av den makt kvinnorna besitter i omvårdnadsarbetet?

För tonåringarna med destruktiva sexuella erfarenheter är det en viktig fråga hur männen förhåller sig till kvinnorna. Kan de visa på positiva erfarenheter av kvinnlig makt ges tonåringarna konstruktiva imitationsmöjligheter.

Prostitution och pornografi

Vissa ämnesområden inom utbildningen var svåra att tala om. Pornografi och prostitution är komplicerade därför att de förmedlar bilder av kvinnlig sexualitet i vår kultur som alla kvinnor måste förhålla sig till. För den kvinna som vill bejaka sin sexualitet är det motsägelsefullt att en av samhällets bilder av kvinnan som sexsymbol i verkligheten är den kvinna som får minst ut av sin sexualitet. I pornografen är det mannens gestaltning av kvinnan som sexsymbol som uttrycks. Den utesluter vanliga kvinnor och skapar en fantasi om kvinnan som objekt som män delar.

En sak är i alla fall säker att det är inte för att man gillar knulla som man blir hora (Heijbel, Nilsson 1985).

Istället är det så att den kvinna som prostituerar sig har olika strategier för att bevara sin personliga integritet. I sin föreläsning om prostitution beskrev Hanna Olsson de försvarsstrategier en kvinna måste ta till för att uthärda.

"För att jag överhuvudtaget skulle klara mig psykiskt bytte jag namn när jag gick hemifrån. Jag hette något annat när jag gick på gatan. Jag använde peruken och var enormt utmanande. När jag var på väg till jobbet hade jag världens mest utmanande kläder. Jag uppförde mig som ett fnask, som jag själv tyckte. På något vis var det som det inte var jag. Jag skulle inte göra det annars. Det var Eva med peruken, det var hon. Det var inte jag, absolut inte."

Både män och kvinnor som prostituerar sig grips av äckel inför sig själva och det är vanligt att de ofta måste tvätta sig för att de känner sig äckliga och smutsiga. Det är lätt för den vanliga kvinnan att se den prostituerade kvinnans ansikte som en mask, en förvanskad bild av kvinnlighet. Även om den "vanliga kvinnan" förkastar och föraktar henne bär hon samtidigt med sig föreställningen om att vara lik henne.

Förkastar vi "horan" förlorar vi möjligheten att lära känna henne i oss själva, att resonera med henne och förstå oss själva. (Griffin 1989.)

Hanna Olsson lämnade på temadagen om sexualitet en artikel "det svåra sökandet efter kunskap", som handlade om hennes kunskapssökande i intervjuer med prostituerade och den identifikationsprocess hon genomgick för att kunna skriva om ämnet. Hon beskrev olika faser. Den första handlade om rädslan att närma sig en obekant miljö, att närma sig "horan" som hon lärt sig ta avstånd ifrån. Hon var rädd att bli aggressivt bortstött i den nya miljön. Hennes farhågor besannades inte och genom de intervjuer hon gjorde fann hon att varje kvinnas historia var full av förnedring och våld. Det ledde till att hennes blick förändrades så att hon upplevde ett hot från män i sin omgivning genom sin egen identifikation med "horans" utsatthet. Text kunde hon bli extra vaksam mot obekanta män. I den sista fasen kunde hon distansera sig och skriva om sina erfarenheter.

Hon började lära sig signaler som prostituerade och kunder använde, och hon tog upp i föreläsningen att i prostitutionen på hotell och barer var sättet att se en man djupt i ögonen och skratta ett exempel på inledandet av köpslåendet om mannens tillträde till kvinnans kropp. Hon betonade vikten av att det var ett köpslående med två parter, vikten av att förstå de uttrycksformer mannens sexualitet tar sig i handlingen. Bo Eneroth tog i sin föreläsning upp att män söker renodlade sexuella situationer för att upphäva den ambivalens de kan känna i sexualiteten, eller, som Gunilla Lundmark nämnde i sin föreläsning, att sexualitet innebär också att ge sig hän, att ge bort sig själv och det innebär ett hot om att bli bortstött, bunden vid en kvinna, förnekad, uppslukad, att tappa sin potens och förlora sin identitet. De hoten kan "torsken" kontrollera i köpt sexualitet. I sin sexualitet brottas mannen, liksom kvinnan, med en oro för att bli avvisad, och att vända sig till en prostituerad kvinna kan vara ett sätt att hantera ångesten att bli avvisad. Män sades ha en benägenhet att söka sig till entydiga sexuella relationer genom onani, samlagsrutiner och porrläsande och en entydig kroppskod där signalerna ska leda fram till samlaget.

Det kan också innefatta en önskan om att själva få vara sexualobjekt, att vända sig till en prostituerad kan innebära att mannen har kontrollen över situationen samtidigt som han kan ta upp sexuella

önsksningar som kan vara svåra att realisera i ett vanligt förhållande.

Men man kan också säga att det är ett av vår kulturs sätt att definiera kvinnan genom hur den formar mannens syn på sin kropp och sexualitet.

En del av männen i utbildningen var övertygade att kvinnor har ett val att prostituera sig, särskilt vanligt var det på lvu -hemmet.

Jag tror att det finns kvinnor som inte har problem som prostituerar sig. Damerna på gatan har valt det (manlig vårdare).

På en arbetsenhet väckte föreläsningen om prostitution en diskussion om hur samspelet mellan kvinnor och män ser ut på offentliga ställen som barer restauranger och dansställen.

Jag var inte medveten om att tittar man intensivt på en man kan det misstolkas, jätkligt att man inte får skratta åt en man. - Hade jag tittat in i ett par skrattande ögon hade jag bjudit på en öl bums. - Som ensam kvinna gäller det att se upptagen ut och att undvika att titta någon i ögonen. Det gäller att var sluten och sipp. - Jag klär upp mig och utsätter mig för sådana situationer, jag kom i snack med två killar, vi hade jättekul. - Har hon inga kamrater blir hon ett lätt byte. - Det är kul att hitta på nya verkligheter. Killarna tycker också det är kul. Vi träffade en kille som sa att han var skotte. Vi pratade engelska med honom hela natten, efteråt visade det sig att han var svensk. - Det är större öppenhet på kompisplanet, det beror vilket humör man är på själv. Kvinnor är mer lättlurade - (collage av inlägg från manliga och kvinnliga vårdare).

Från de egna erfarenheterna var det lätt att dra paralleller med ungdomarnas utforskande av sin sexualitet.

När våra flickor blir fulla händer det en massa saker. Dom blir blint förälskade och ligger med en kille bara för att inte förlora honom. Killarna hjälper till och byter tjejer ofta. Tjejerna känner sig avsnoppade och sårade. Dom här tjejerna har inga gränser. Killarna tycker dom är äckliga när dom låter sig utnyttjas men jag visade att killar också låter sig utnyttjas på olika sätt. Det är tragiskt att höra en tjej sitta och bre på själv när hon inte har dom spärrarna som dom andra har.

"Dom andra tjejerna börjar snacka skit. Jag vet en tjej som har slutat att följa med killar hem första kvällen. Killar har lättare att tillfredsställa sig sexuellt. Det är lättare att ge sig hän när man är kille. Att samlaget börjar långt innan för tjejen och att man ska älska henne från topp till tå är lika egotrippat som att killar söker ensidigt sexuella relationer (som ovan).

Det finns en svår gränsdragning när det gäller vilka möjligheter flickor och pojkar har att uttrycka sin sexualitet på tonårsinstitutioner. Hur övergången mellan destruktiv och konstruktiv sexualitet ska tolkas och hur personalen påverkar det genom medvetna och omedvetna förhållningssätt. På tonårsinstitutionen mötte vi ibland från personalens sida ett förhållningssätt som gick ut på försöka avgöra om relationen mellan tonåringarna innebar någon form av utnyttjande eller om det var fråga om förälskelse och en positiv bindning. Personalen kunde se det lilla barnets kontaktbehov även hos pojkarna som ofta byter flickor, deras behov att bli omhållna, smekta och den ångest för närhet, som förutom sökandet efter att bekräfta sin manlighet, driver dem att byta partner ofta.

För en pojke som inte har en sexuell relation kan ibland det enda sättet att få närhet på institutionen vara genom att sätta igång ett bråk och på det sättet uppleva att någon håller om honom och ger hans kropp gränser och identitet.

Personalen uppmärksammade också pojkarnas olust inför flickornas intresse och nämnde som exempel att det finns pojkar som föredrar att mekka med moped istället för med tjejer. I vårt samhälle finns det inte något begrepp för oerfarna unga män på samma sätt som begreppet oskuld finns för unga kvinnor.

Trots det kan vi anta att många av de pojkar som vistas på institution har begränsade sexuella erfarenheter. Institutionslivet i sig ger inte särskilt stora möjligheter att skapa positiva sexuella erfarenheter som kan vara ett stöd i identitetsutvecklingen.

Föreläsningen om prostitution gav upphov till mycket skilda diskussioner på de olika arbetsenheterna. På tonårshemmet ledde den till en generellare samhällsdiskussion och det fanns mycket vrede och avståndstagande mot hur styckmordsrättegången hade bedrivits.

Pornografi och onani

På en tonårsinstitution i kontrollgruppen har man klara regler om porrtidningar. De får läsas på rummet och ska inte vandra omkring mellan ungdomarna. All personal känner till regeln och uttrycker den överensstämmande. Det är ovanligt att en personalgrupp är så överens om vilka regler som gäller och att det finns en gemensam tillåtelse för att läsa pornografi. (Det vanligaste är att det är förbjudet att läsa porrtidningar eftersom personalen uppger att de förmedlar en förnedrande kvinnosyn, efterlevandet av regeln varierar på samma sätt som regeln mot parbildning.) Indirekt ger regeln en del budskap om hur normen för pojkarnas sexualitet är på institutionen. Sexualiten är något privat, enskilt som tonåringen har för sig själv på det egna rummet, regeln kan också innebära en förståelse för hur pojkars sexualitet formas och en acceptans av onani. Vid sidan om synen att onani är naturligt och ett bra sätt att lära känna sin kropp, finns andra synsätt där motviljan mot onani är uttryck för kvarlevor av en puritansk sexualsyn. De fantasier som formas kring onanin, byggs upp i ensamhet och inte i relation till ett verkligt du. I den pornografiska fantasin är det mannens syn på sin kropp som förvandlar kvinnan från "oskuld" till "hora". Han smutsar ner kvinnan med sin sexualitet. Det kan vara en anledning till att pornografin försvårar en integration av sexualiteten.

Homosexualitet

Tonåringar har ett stort behov av att få sin sexuella identitet och attraktionsförmåga bekräftad. De lossar på banden till föräldrarna och utvecklar sin identitet i kamratgruppen. I denna process finns det också ett behov att avgränsa sig sexuellt mot det egna könet. På temadagen om homosexualitet berättade Lave Regnell och Madeleine Tönnies hur de upptäckt och växt in i sin homosexuella identitet. För en tonåring är det först och främst det heterosexuella mönstret som står till buds och det är många gånger en lång process att nå fram och acceptera de sociala konsekvenser som en homosexuell identitet innebär. Den som bryter mot normen heterosexualitet genom att göra den motsatta handlingen, gör gränsen mellan det som uppfattas " normalt " och " avvikande " synligt (Foucault 1987).

Beroende på om det fanns mest män eller kvinnor i personalgruppen förelåg det en skillnad i hur man tog upp och undersökte sina attityder till homosexualitet. På tonårsinstitutionen med mest kvinnlig personal föreföll det som den kvinnliga homosexualiteten väckte mest funderingar medan det på lvu-hemmet var den manliga homosexualiteten som var mer laddad. Diskussionerna efter temadagarna blev innehållsrika men uppehöll sig kanske i alltför hög grad kring frågan om homosexuella ska få adoptera barn eller inte.

Bögar - jag tycker det skiljer sig från det normala. Jag jämför med naturfolken som är naturstyrda. Finns det homosexuella på arbetsplatsen får man arbeta på att de inte ska vara kvar. Jag tycker det därför att de ofta blir utstötta och mobbade, de mår helt enkelt inte bra av att vara homosexuella. En bög blir int accepterad, akten är onaturlig.

Arbetsplatsen ska jobba på att han ska omplaceras. Jag tycker det är synd om honom om han ska vara en avsidesfigur som går omkring och mår dåligt. Vi har visserligen erfarenhet av att tackla en del svåra sexuella relationer men homosexualitet tror jag inte vi klarar av.

Det handlar om min livsåskådning jag tycker det är fel att sprida en sjukdom som AIDs.

Den sexuella läggningen präglar en människas hela personlighet.

En homofil är väldigt kvinnlig. Han attraheras av någon som är maskulin, springer efter honom och försöker vara honom till lags. Som kille blir man ju tänd om man ser två tjejer

tillsammans men jag tror inte en tjej blir tänd av att se två killar tillsammans, det är ju fruktansvärt bisarrt. Jag har ju läst om att en viss form av homosexualitet är normal i tonåren. Man har ju hört talas om att killar i ett fotbollslag sitter och "kånkar" varandra. Annan personal inflikar att det finns inget i vårt anställningsformulär som handlar om homosexualitet, det finns inget som säger att vi inte har både personal och elever som är homosexuella. Vi säger inte till socialsekreteraren att om din klient är homosexuell så kan vi inte ha honom/henne här. Jag har ju bara min järnhårda inställning. Jag hade bytt schema om jag hade jobbet ihop med någon som var homosexuell. Men det betyder inte att jag tycker att känslor är detsamma som sexualitet. Man kan tycka om en människa fast man inte vill ligga med honom/henne. Det är viktigt i vårt jobb att våga ha kroppskontakt. Kärlek och omtanke är viktiga ingredienser i det här jobbet och jag kan visst krama om någon elev om situationen är sådan (manlig vårdare).

Den negativa inställningen till homosexualitet tycktes vara påtaglig. Som tidigare nämnts har denna institution en gammal tradition som pojkinstitution. Ibland tog personalen upp att det fanns inslag i miljön som påminde om det gamla ungdomsfängelset. På den enkönade institutionen med fängeslika förhållanden ökar förmodligen risken för manlig våldtäkt. Kombinationen av instängdhet och frustrerad sexualitet kan ge upphov till övergreppssituationer. I fängelsestudier (Wooden 1982) har man konstaterat att fängelsemiljöns kränkande av den manliga självkänslan kan leda till att heterosexuella män har homosexuella förbindelser för att hävda sin manlighet (situationell homosexualitet). En tyst och känslig ung man kan tvingas in i en underordnad sexuell roll för att ge en äldre man status. Fängesliknande sexuella mönster förstärker och karikerar de latent homosexuella mönster som finns mellan män utanför fängelserna och att utsättas för ett homosexuellt övergrepp kan skapa en krissituation. Min hypotes är att det även på lvu-hemmet uppstår fängesliknande situationer i trängda lägen vilket skapar liknande reaktioner som i fängelser både hos personal och elever.

Det leder till att de sexuella mönsterna skapas ur status, makt, våld och exploatering, istället för ömsesidigt omhändertagande och tillfredsställelse. De manliga mönsterna överdrivs på många sätt t ex

i sättet att gå och röra sig i språkmönster etc. Att träna sin styrka får flera funktioner, dels ger det en ökad fysisk styrka och möjlighet att försvara sig, men det understryker också ett utpräglat manligt utseende. De svagare (eller de homosexuella) tolereras så länge de håller sig på sin plats, på avstånd från det som är fängelsekulturens definition av manlighet.

Undersökningen visar att det sätt som personalen behandlar fångarna på, är väsentligt för hur våldet mellan de intagna tar sig uttryck. Det går inte att begränsa eller låsa in sexualiteten men genom att öka självkänslan och kommunikationen kan man förhoppningsvis minska exploateringen. I ett fängelse sägs inte personalen upp för att återanpassningen till samhället misslyckats, utan om de tappar kontrollen över situationen och uppmärksammas i massmedia.

Det är lätt att dra paralleller till den utsatthet personalen på luvhemmet kände när tidningarna skrev om pojken som misshandlade sin mor och den kritik de riktade mot ledningen i samband med händelsen.

I ljuset av de destruktiva sexuella erfarenheter som både pojkar och flickor bär med sig till institutionen är homosexualitet en tänkbar utvecklingsväg för den utsatte tonåringen. Själva övergreppet kan skada tilliten till det motsatta könet på ett grundläggande sätt. En homosexuell utveckling kan helt enkelt erbjuda andra möjligheter att uppnå närhet och sexuella uttrycksmöjligheter.

Tonårsflickan kan ibland dra sig undan kvinnlig personal och föredra manlig personal som kan bekräfta hennes sexuella identitet. Ett skäl till att den kvinnliga homosexualiteten kan upplevas laddad för kvinnor är att den psykiska närheten som finns mellan kvinnor gör att kvinnor känner något annat i förhållande till varandra än i förhållande till en man. Det förekommer att flickor och pojkar sexualiserar kroppskontakt och att de uppfattar kroppskontakt med personal av det egna könet som en homosexuell invit. Vilket kan vara skäl att använda könsord som tillhygge mot personalen. Rädslan att bli sexuellt avvisad kan vara skäl för en pojke att kalla en flicka för "lebba". I ett av arbetslagen uttalades en önskan om att det fanns någon

medarbetare som kunde bidra med sina erfarenheter av att vara homosexuell.

Följande intervju ger en bild av några av de överväganden som homosexuell personal står inför i sitt arbete och ger dessutom en kompletterande och kontrasterande bild till hur manliga vårdare kan förhålla sig till tonårsflickornas sexualitet.

"När jag träffar ungdomar i jobbet som klart uttalar en undran över sin sexualitet så talar jag aldrig om att jag är homosexuell. Jag gör det inte så mycket för att skydda mig själv som för att jag kommer ihåg hur otroligt dåligt jag mådde när jag var ung och sökte efter ömhet och omtanke och dessutom hade det här med min sexualitet. Jag blev ju nerkärad i varenda kvinna jag träffade som dessutom skulle vara en hjälpare. Jag kan tänka mig hur jobbigt det skulle vara om denna person som skulle hjälpa mig talade om att hon var homosexuell. Det hade varit otroligt jobbigt och risken hade varit att den här förälskelsen hade fått utvecklas och skapt drömmar och förväntningar. Det gör att jag aldrig talar om min homosexualitet för en person som är i ett sökande stadium. Däremot tar jag upp och talar om homosexualitet. Jag talar om det med utgångspunkt från att det är viktigt att vara en sexuell varelse och att det inte är något onormalt med det. En person som älskar en person av sitt eget kön kan möta mycket positiva reaktioner beroende på hur man själv kan acceptera sin sexuella läggning. Jag kan ge exempel från mitt eget liv. Då gör jag det med utgångspunkt från andra människor i min omgivning som är homosexuella. Jag kan känna en rädsla när jag ska börja prata om det här. Jag kan känna mig rädd att det ska uppstå någon form av förälskelse från den andra personen. Jag vet inte hur jag ska tackla det. På min förra arbetsplats kunde jag tackla det därför att jag kunde diskutera det med min kollega och på det sättet avdramatisera det. I det fallet ville jag inte fortsätta kontakten med tjejen. Jag ville inte att hon skulle må dåligt. Jag känner ju om jag möter någon som är homosexuell, då måste hon ju också känna det, det kan ju inte bara vara jag som känner det. Rädslan måste finnas innan jag vet var jag står. Innan jag vet att jag kan handskas med det på ett professionellt sätt. Men vet mina kollegor att jag kan det ?

Kan de så mycket om homosexualitet att dom vet vad det handlar om ? Att det är precis samma sak som att vara heterosexuell.

Det skulle vara en tillgång med ett öppet arbetslag, att jag kunde säga att det känns lite jobbigt med

henne. Jag känner att det finns en spirande förälskelse på gång. Om det bara berodde på mig skulle jag kunna säga det. Men det skulle falla platt till marken för mina arbetskamrater skulle inte kunna ta emot det.

Man kan inte ens hantera det för sig själv. Idag när jag sitter med facit i hand har jag lärt mig väldigt mycket. Men det är en kunskap som jag inte kan dela med mig av hur som helst därför att jag är beroende av att den andre kan ta emot den. När man anställer personal skulle man kanske undersöka om de sökande kan tala om sexuella tabu. Vad är tabu för dem? " (Kvinnlig vårdare.)

Personalens utvärdering av projektet

Mot slutet av projekttiden genomfördes ytterligare en enkätomgång. Enkäten delades ut och besvarades i samband med de avslutande uppföljningsträffarna. Personal som inte var närvarande fick möjlighet att svara på frågorna vid ett senare tillfälle. På tonårshemmet svarade all personal på enkäten medan två avdelningar på lvu-hemmet hade 50 % bortfall. Enkäten delades även ut och besvarades av så gott som all personal vid tonårsinstitutionerna i Kristianstads läns landsting. Tonårsinstitutionerna i Kristianstads län som var kontrollgrupp även i den andra enkätomgången.

Enkäten innehöll 32 frågor i andra omgången i januari 1990, ett tillägg på sex frågor i jämförelse med första enkätomgången vid årsskiftet 88-89. Alla frågor som tillkom hade öppna svarsalternativ. De nya frågorna var en utvärdering av projektet och handlade om uppläggnings och formerna för temadagarna och uppföljningsträffarna, vilket behov av stöd personalen hade för framtiden för att arbeta vidare med sex och samlevnadsfrågor. Det ingick också frågor som berörde personalens kompetens och hur de ville utveckla den framöver. De sista elva frågorna i enkäten är relevanta ur utvärderingssynvinkel. De kommer presenteras arbetsplats för arbetsplats.

Tonårshemmet

Tonårshemmets personal har överlag gott självförtroende när det gäller förmågan att kunna hantera sexuella frågor och problem. Utbildningsprojektet har gjort att personalen talar mer naturligt om sexualitet som ett inslag i en större helhet. Man är mån om att stötta ungdomarna på bästa sätt och personalen försöker öppet och ärligt att föra konstruktiva diskussioner om ungdomarna och sig själva. De är observanta om det har hänt något och försöker ta itu med det på ett lugnt och sansat sätt som får gensvar av de unga i gruppen. Ett uttryck för öppenheten i personalgruppen är att personal visar det genom att de tar i varandra.

Personalen anser att de är särskilt bra på att hantera preventivmedelsupplysning. De är också bra på att tala med flickor om deras tidigare erfarenheter, och på att tala med ungdomarna om relationer.

De kan tala positivt om sexualitet men även hantera destruktiva mönster som prostitution och incest.

Personalen är mer osäker när det gäller frågor som berör de egna reaktionerna. Det är svårt att bearbeta de känslor som prostitution och incest väcker och samtidigt stå inför problemet. De kan också uppleva det svårt att acceptera föräldrar, som begått sexuella övergrepp mot sina barn. Andra områden som är mer ovana att tala om är onani, homosexualitet och att acceptera sexuella avvikelser samt de sexuella reaktioner som tonåringarna kan väcka hos personalen.

Ungefär hälften av personalgruppen anser att de sexuella frågorna får så mycket tid de kräver i jämförelse med andra frågor, t ex ungdomarnas skolgång, arbete, fritid. Den andra hälften menar att man ägnar något för lite tid åt frågor med sexuellt innehåll men att det blivit större utrymme för dem under projektet.

Knappt hälften av personalgruppen är nöjd med de kunskaper personalen har för att möta sexuella frågor i arbetet. Den andra hälften är varken nöjd eller missnöjd. De förändringar de efterlyser är att använda sina kunskaper och metoder bättre. De skulle vilja gå ut till förvaltningarna och tala om hur viktiga inslag de är i behandlingen. Det behövs mer diskussioner i personalgruppen om de egna svårigheterna att bemöta tonåringarnas ofta provocerande sätt. Genom att bearbeta de egna reaktionerna kan man förmedla en sund syn vidare till ungdomarna vad gäller kärlek och sexualitet. Man efterlyser också en större medvetenhet om ungdomarnas sexualitet under tonåren för att sätta det i samband med spänningar i kroppen, apati, ilska osv.

När undersökningen genomfördes var prostitution den mest aktuella frågeställningen för ungdomsgruppen, och olikheten mellan män och kvinnor för personalgruppen. Hur ska personalens yrkesroller se ut i framtiden?

Personalen ansåg att det var viktigt att ta varje tillfälle i akt att resonera med ungdomarna om sexualitet när dessa själva var intresserade. De uppmuntrar inte förhållanden under institutionsvistelsen. De talar aldrig om ett ensidigt utnyttjande utan alltid om ett ömsesidigt utnyttjande. De är måna att värna om ungdomarna och skydda dem från att bli sexuellt utnyttjade. En viktig norm är att ungdomarna känner den person de tänker ligga med. De vuxna vill träffa den kille med egen lägenhet som någon av deras flickor vill ligga över hos innan de tillåter en övernattnings. Personalen är solidariska med de normer som råder på institutionen.

Många i personalen uppger att det inte är någon enskild frågeställning i utbildningen som har påverkat dem. Det är mer helheten som påverkat deras arbetssätt. Det har varit många intryck och det tar tid att smälta stoffet och använda det i arbetet. Andra uppger att någon särskild frågeställning, som t ex prostitution, har påverkat dem, t ex att prostitution inte handlar om sex utan är en ömsesidig förnedring. Andra menar att utbildningen inneburit att det har blivit mycket lättare att prata om sexualitet över huvudtaget. Skillnaden mellan kvinnlig och manlig sexualitet som den framkommit i utbildningen, har gjort det lättare att tala med båda könen om samlevnadsfrågor.

Personalen är överens om att uppläggnings och innehållet i temadagarna har varit mycket intressanta och givande. De innebar ett avbrott och stimulans i arbetet. De blandade grupper tillsammans med luv-hemmet var uppskattade. Föreläsningarna gav utrymme att ifrågasätta de egna fördomarna och hur man bemöter ungdomarna i vissa situationer.

Uppföljningarna var också uppskattade. En fördel var att de pågick under en längre tid. Ibland hade personalen svårt att utnyttja tiden och saknat en starkare styrning från samtalsledarna för att de skulle ta upp det de egentligen ville diskutera. Det är en fördel om uppföljningsträffarna kommer i nära anslutning till temadagarna.

Personal som kommit in i ett senare skede av projektet har inte fått ut lika mycket av uppföljningsträffarna.

Lvu-hemmet

Lvu-hemmets oregelbundna närvaro avspeglar sig också i enkätsvaren med det 50% bortfallet på två av avdelningarna. Jag redogör för svaren från de tre avdelningarna på motsvarande sätt som ovan.

Avdelning 1

Denna avdelnings personal anser att de är bra på att tala om känslor, preventivmedel och könssjukdomar. De har lätt att tala med ungdomarna om heterosexualitet och om hur porr kan vara rena "hjärntvätten" och inte alls motsvarar sexualiteten i verkligheten. När de talar med ungdomarna kan de jämföra med sin egen pubertet och berätta om misslyckanden och osäkerhet de själva upplevt.

Det är svårare att tala om homosexualitet med ungdomarna, även avvikande sexualitet som rent "sjuka beteenden". All personal har inte heller tillräckliga kunskaper för att kunna tala med ungdomarna om hiv och aids-frågor.

Personalen anser att de använder något för lite tid till samlevnadsfrågor eller så mycket tid det kräver.

Den personal som svarat uppger att de är missnöjda med den beredskap de har att möta sexuell problematik på avdelningen. De förändringar de skulle vilja se är regelbundna utbildningar där de får chans att lära sig att diskutera situationer som ständigt dyker upp på avdelningen. Mer information om hiv och aids och även mer kunskap om det som fanns med i utbildningen. När undersökningen genomfördes var det svårt för personalen att hinna med att ta upp sex och samlevnadsfrågor med ungdomarna.

Vid undersökningstillfället var det aktuellt med hur ungdomarna använde preventivmedel. På permissionerna levde flickorna promiskuöst och det väckte oro om de skulle bli hiv-smittade. Någon av ungdomarna hade varit utsatt för incest. Någon i personalen undrade hur eleverna ska få utlopp för sin sexualitet under institutionsvistelsen? Det förekom parförhållande på avdelningen.

När undersökningen gjordes rådde en negativ inställning till homosexualitet på arbetsplatsen. Den rådande normen var att:

Bögar är dumma i huvudet och ska ha stryk.

Personalen tog upp andra värderingar på arbetsplatsen som de heller inte höll med om. T ex att sex är ett tidsfördriv en fritidssysselsättning som andra. De menade att visst är det roligt med sex men kan det vara det utan känslor? Man motsatte sig parbildning på avdelningen men ansåg att två också kan stödja varandra.

Utbildningen hade gett större insikt och mer kunskaper. De kunskapsområden som särskilt påverkat personalen var missbruk och sexualitet, kvinnlig sexualitet, synen på kvinnlig och manlig sexualitet.

Personalen var överens om att temadagarna var bra både till innehåll och form. Det var bra med heldagar när personalen kunde koncentrera sig och delta i intressanta smågruppsdiskussioner. Däremot var det bara några få som riktigt uppskattat uppföljningarna. Det var svårt att knyta uppföljningarna till temadagarna och det var dålig uppslutning från personalens sida. Det var lite splittrat och skolan avsatte dåligt med tid till uppföljningarna.

Inför framtiden ville de ha kontinuerlig utbildning då och då i aktuella ämnen. De ville få hjälp att titta på sig själva så att de kunde använda sig själva bättre som redskap. Mer öppenhet mellan personalen och mer tid för eleverna.

Avdelning 2

På denna avdelning finns ingen homogen uppfattning om vad personalen är bra på. Avdelningen har upparbetat en god kontakt med tonårsmottagningen. I samband med besöken där uppstår en hel del bra diskussioner om förhållandet mellan tjejer och killar.

Det är mest experterna, dvs assistenterna och psykologerna, som tar hand om dessa frågor. En del personal menar att de är bra på att tala om vissa ytterligheter som våldtäkt och incest, och att det är svårare att tala om vardagliga relationer mellan man och kvinna. Annan personal menar att det är homosexualitet, incest och prostitution som är de svåra områdena.

Den personal som besvarat enkäten är överens om att de använder alldeles för lite tid till att tala om samlevnadsfrågor.

De problem som för tillfället är aktuella på avdelningen är man - kvinna relationen mellan personalen, incest och sexuella övergrepp hos ungdomarna. Parförhållande kommer och går, det är viktigt att förebygga att det uppkommer oönskade graviditeter på avdelningen. Den viktigaste normen var att det inte är tillåtet med parförhållanden på avdelningen.

Temadagarna var uppskattade både till innehållet och att de var förlagda utanför institutionen.

Uppföljningarna var mindre uppskattade på grund av personalens oregelbundna närvaro. De blev inte ordentligt strukturerade, det skulle varit en fördel om även dessa varit förlagda utanför institutionen. Inför framtiden efterlyste de bättre utbildning, handledning och flera kurser.

Avdelning 3

På denna avdelning anser den personal som besvarat enkäten att de hanterar sex- och samlevnadsfrågor bra. Det råder ett öppet klimat. De är bra på vanlig sexualitet som parförhållande. Annan personal menar att de inte är bra på något område utan bara använder sin egen referensram när de hanterar dessa frågor. Homosexualitet, incest och våldtäkt är områden som är svåra att hantera. Inom avdelningen har man olika uppfattning om tidsåtgången att tala om sexualitet i jämförelse med andra problem som ungdomarna har. Svaren varierar från alldeles för lite tid till att man ägnar samlevnadsfrågorna så mycket tid som det kräver. En del personal är nöjd med den beredskap de har, i form av kunskap och metoder, för att möta dessa frågor, annan personal är missnöjd med sin beredskap.

På denna arbetsplats var parbildning och incest aktuella problem. Det förekom sexuella anspelningar mot kvinnorna och det rådde en norm att "utomäktenskapliga" relationer var tillåtna. Personalen uppgav att det inte var positivt med parbildning mellan eleverna. Det fanns ifrågasättande om personalen skulle ägna sig åt utomäktenskapliga förbindelser samtidigt som de vuxna skulle vara förebilder för ungdomarna. Om sexuella anspelningar ges på ett sätt som mottagaren uppfattar negativt borde de inte förekomma.

Denna avdelningen uppger att temadagarna varit intressanta men för långa och för många. De har varit utspridda på för lång och ojämn tid men innehållet har varit mycket bra. Uppföljningarna har i för hög grad kommit att handla om de arbetsrelaterade svårigheterna och inte berört innehållet i utbildningen. En del personal anser att uppföljningarna inte har behövts, annan personal tycker att de varit bra.

Inför framtiden vill de ha handledning och flera temadagar.

Kontrollinstitutioner

Tonårshemmet

Personalen på tonårshemmet anser sig varken vara bra eller dåliga på att hantera sexuella frågor och problem. Det är främst tonårsflickorna som personalen uppger att de talar med om preventivmedel och vanliga samlevnadsfrågor. Det är svårt att våga fråga rent ut om någon blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp om det finns en sådan misstanke. Homosexualitet är ett annat område som är svårt att tala om. Personalen uppger att de använder så mycket tid det kräver, till alldeles för lite tid till att diskutera samlevnadsfrågor i jämförelse med andra viktiga områden för ungdomarna. De är varken nöjda eller missnöjda med sin beredskap att möta de sexuella frågorna i arbetet. Aktuella problem på institutionen är flickor som riskerar att bli utnyttjade p g a att de dricker för mycket, sexuella övergrepp mot ungdomar. På tonårshemmet är man helt enig om att det inte ska förekomma parrelationer på institutionen och att porrtidningar endast får förekomma på ungdomarnas rum. Det råder ett bättre klimat på tonårshemmet än för några år sedan, men fortfarande förekommer det att man moraliserar en del vilket strider mot

personalens uppfattning om hur samtalsklimatet ska vara. Inför framtiden önskar man sig utbildning.

Lvu-hemmet

Avdelning 1

På denna avdelning råder en könsskillnad i hur personalen anser att de hanterar sexuella frågor och problem. Kvinnorna anser att man hanterar dem bra, därför att personalen är enig och har samma åsikt. Kvinnorna ingriper aktivt och försöker reda ut ungdomarnas ibland förvirrade begrepp. Kvinnorna är bra på att stärka flickornas självkänsla, att lära dem att inte acceptera sexuella kränkningar i ord och handling. Männerna däremot anser att man hanterar samlevnadsfrågorna dåligt. Det finns en rädsla för sexuella frågor och att tala öppet om dem som eleverna märker, de agerar ofta i syfte att provocera personalen. Det finns också manlig personal som tar upp diskussioner med pojkarna om porrtidningar och deras innehåll. Man är ovan att upptäcka om pojkar har varit utsatta för sexuella övergrepp. Det finns en osäkerhet om hur man talar om preventivmedel och hur ungdomarna ska göra om de vill vara rädda om varandra. Det är svårt med flickor som låter sig utnyttjas på permissioner eftersom personalen inte får tillfälle att prata med båda parter. Det blir något för lite tid till samlevnadsfrågorna på avdelningen, några anser att man använder så mycket tid de kräver och några anser att det blir alldeles för lite tid till dessa frågor. De flesta är varken nöjda eller missnöjda med den beredskap de har att möta sexuella problem, men det finns enstaka personal som är nöjd med sin kunskap. Aktuella problem på avdelningen är parbildning mellan eleverna och att någon flicka ställer "upp" vilket leder till rykten, pojkarna på avdelningen anser att hon är "allmän egendom". Pojkarna hotar flickorna, och personalen försöker stötta flickorna att säga nej även när flickorna är rädda för pojkarna. Man är överens om att parbildning inte bör ske på institutionen. Inför framtiden önskar man sig handledning och utbildning som kan leda till större öppenhet i personalgruppen att ta upp dessa frågor. Man önskar utveckla vissa goda initiativ som redan tagits som t ex tjejgrupp.

Avdelning 2

De flesta i personalen anser att de hanterar samlevnadsfrågor varken bra eller dåligt, några anser att de hanterar dem dåligt och att de

är ovana att tala om dessa frågeställningar. Någon i personalgruppen anser att man är bra på att hantera frågor om sexuell attraktion mellan elever och personal, men övrig personal anser inte att de är bra på något särskilt. De flesta frågor är svåra att tala om t ex sexuella övergrepp. De använder för lite tid till att tala om sexualitet. Många i personalgruppen är missnöjda med den beredskap de har att möta samlevnadsfrågor. Parbildning mellan eleverna samt sexuella övergrepp är de problem som är mest aktuella vid undersökningstillfället. Inför framtiden önskar man sig utbildning och handledning.

En jämförelse mellan de olika arbetsplatserna visar att tonårsinstitutionen i projektet har ett tryggare förhållningssätt när det gäller sexualitet och samlevnadsfrågor. De talar med ungdomarna om de här frågorna i större utsträckning än vad personalen på andra institutioner gör, och det är i större utsträckning hela personalen som gör det. På samkönade institutioner blir ungdomar intresserade av varandra men personalen uppmuntrar inte parbildning. Detta är en gemensam norm på alla tonårsinstitutionerna och på alla institutionerna förekommer det överträdelse mot normen. Den viktiga frågan blir då hur personalen talar med ungdomarna och förhåller sig till problemet. Finns det en vana och trygghet i personalgruppen att tala med varandra om samlevnadsfrågor blir det lättare för all personal att tala med ungdomarna om samlevnadsfrågor. I enkätsvaren kan jag skymta organisationens betydelse för det behandlingsarbete som kan bedrivas på institutionen. Tonårsinstitutionen är medvetna om att flickorna träffar pojkar på permissionerna och använder ett familjerelaterat förhållningssätt som lösning, de ska känna pojken innan flickan sover över. Det finns en strävan att ha kännedom om ungdomarnas miljöer också. I kontrollgruppen tar personalen upp samma problem men stannar vid institutionens gränser. Den mer hierarkiskt organiserade institutionen har inte samma möjligheter att använda familjerelaterade lösningar.

Det är inte enbart ungdomarna som är sexuella varelser. De vuxna har en längre erfarenhetscykel att falla tillbaka på, ett genomgående

drag i utvärderingen är att det är svårt att tala i personalgruppen om egna erfarenheter och reaktioner som ett inslag i verksamheten. Däremot är det enskild personal som använder sina egna erfarenheter för att tala med framförallt pojkarna om pornografi och sexualitet.

Ett tema som växte fram i utbildningen var skillnaden mellan manlig och kvinnlig sexualitet. Lvu-hemmets avdelning 3 uppger i enkäten att de hanterar sex- och samlevnadsfrågor bra, det råder ett öppet klimat. Den manliga personalen har denna uppfattning, klimatet är öppet för männen men den kvinnliga personalen anser att det förekommer sexuella anspelningar mot kvinnorna, som kvinnorna tar illa vid sig av. Det öppna klimatet är på mäns villkor. På kontrollinstitutionens avdelning 1, å andra sidan, är det kvinnorna som är trygga i hur personalen hanterar sexuella frågor och problem. Kvinnorna är bra på att stärka flickornas självkänsla, att lära dem att inte acceptera sexuella kränkningar i ord och handling. Männen däremot anser att man hanterar sex- och samlevnadsfrågor dåligt, det finns en rädsla för sexuella frågor och att tala öppet om dem, som eleverna märker och svarar på med provokationer.

De svåra områdena är lika för alla institutioner. De är onani, homosexualitet, prostitution och avvikande sexualitet, som t ex incest och blottning. Samtidigt förekommer de på alla institutionerna. På tonårsinstitutionen förmår man bäst integrera normal sexualitet och avvikande sexualitet. Lvu-hemmets personal har under projekttiden fört upp och talat om sina åsikter på ett ingående sätt. Genom det arbetet har de tagit ett första viktigt steg för att utveckla sin förmåga att hantera destruktiv sexualitet på institutionen. Kontrollinstitutionens svar överensstämmer väl med de slutsatser som drogs i kartlägningsrapporten, att kunskaperna om sexualitet är ojämnt fördelade och att personalen ofta har en osäker ojämn kunskapsgrund att stå på.

Diskussion

De ungdomar som blir institutionsplacerade kommer till en situation där utvecklingen, som annars sker oförmärkt i relation till kamrater och familj, blir satt under lupp. Ungdomarna kommer ifrån sina familjer med den frigörelse som det innebär, men samtidigt blir de mer påpassade än tidigare. Projektets målsättning var att finna former för hur personalen med särskilt fokus på sex- och samlevnadsfrågor kan stödja ungdomarna i deras identitetsutveckling i institutionsvård.

Projektets viktigaste uppgift var att under lång och sammanhängande tid regelbundet uppmärksamma olika frågeställningar om sex och samlevnad på de båda tonårsinstitutionerna. Samtalet om samlevnadsfrågor skulle bli en naturlig del i det dagliga arbetet. Personalen skulle bli varse samlevnadsfrågornas roll i behandlingsfrågorna.

Av avgörande betydelse för projektet var personalens egen motivation att delta i projektet. Tonårshemmet hade påbörjat en utvecklingsprocess redan i samband med kartläggingsstudien och hade ett eget intresse i att delta i projektet. Lvu-hemmet å andra sidan följde med i den utvecklingsprocess som tonårshemmet sade ja till, utan att egentligen vara motiverade att delta i utbildningen. För enskilda individer på lvu-hemmet, som blev intresserade av innehållet i projektet, var det svårare att använda sina kunskaper inom ett hierarkiskt system, som för tillfället var fyllt av motsättningar. Jag vill påstå, att det uppstod en Matteuseffekt i projektet. De som redan hade en utbildning inom området fick stimulans och kunskap genom projektet. De som saknade utbildning för att arbeta i vårdarbetet deltog i mindre utsträckning i projektet. Det stora bortfallet i andra enkätomgången på lvu-hemmet tyder på detta.

Projektet bestod av två delar, faktaförmedlingen med föreläsningar, som var ett välkommet avbrott i det ordinarie behandlingsarbetet, och uppföljningsträffarna, som var ett forum för personalen att aktivt förhålla sig till det kunskapsstoff som projektet förmedlade.

Uppföljningsträffarna gav personalen möjlighet att diskutera sina egna ställningstagande och hur de skulle lägga upp arbetet med ungdomarna i avseende på sex- och samlevnadsfrågor. Projektet resulterade inte i några speciella modeller, "så här arbetar vi med sex och samlevnad". Vi kan dock peka på några av de områden som utvecklades under projekttiden. Den viktigaste var den personliga relationen mellan kontaktpersoner och ungdomar. Personal som deltog i projektet fick genom de återkommande diskussionerna en vana att tala om sexualitet och samlevnad oavsett vilken inställning de för övrigt intog till projektet. De blev mer uppmärksamma på sin egen betydelse i behandlingsarbetet, och detta kom i sin förlängning tonåringarna till godo.

Det var av stor betydelse för projektet att utbildningsledarna var av skilda kön. De kunde fånga upp könsspecifika teman och särskilt under hösten förde flera arbetsplatser ingående diskussioner om könsroller-
nas betydelse i arbetsplatsens struktur. På tonårshemmet medförde detta en förändring av institutionens praxis som innebar en medveten nyrekrytering för att få samma fördelning av män som kvinnor i personalgruppen. Tonårshemmet tog fasta på att ungdomarna behöver både manliga och kvinnliga förebilder och de har valt att arbeta parvis i sitt kontaktmannaskap. En jämn fördelning i personalgruppen medförde att det uppstod en manlig och en kvinnlig gruppgemenskap att söka stöd i för frågor som gällde det egna könet.

Utbildningen väckte svåra frågor till liv som vid vissa tillfällen inte lämnade någon oberörd. Många former av "avvikande" sexualitet utmanar djupt liggande uppfattningar om vad som egentligen är accepterat beteende. Dessa frågor gav personalen möjlighet att inför sig själva formulera tidigare omedvetna ställningstagande som kan ha en avgörande betydelse för behandlingsarbetet. Trots det omfattande kursprogrammet kan man säga att detta bara var ett första viktigt steg för flera i personalgrupperna.

Framtiden

Inför framtiden efterfrågar personalen mer kunskaper om t ex homosexualitet. Det var en av frågorna som personalen fann svår att hantera. Genom hiv-debatten har homosexualitet som livsstil fått en ny uppmärksamhet och det finns en större öppenhet från samhällets sida att acceptera homosexuella livsval och jämställa dem med heterosexuella livsval t ex i juridisk mening. Denna öppenhet kan innebära att personalgrupperna skaffar sig mer kunskap och att homo- och bisexuella ungdomar kan få ett större stöd i sin identitetsutveckling än tidigare.

Ur personalens förslag har jag vaskat fram några punkter som kan vara användbara inför den framtida planeringen av arbetet med sex- och samlevnadsfrågor på tonårsinstitutioner.

- i samband med placeringar som innehåller ett visst problem lägga in ett kunskapsmässigt fördjupningsmoment om just det problemet på den enskilda arbetsenheten
- temadagar för kunskapsinhämtande och kollegialt utbyte med ordentligt med tid avsatt för kunskapsutbyte
- handledning i betydelsen av personalens egna reaktioner och handlande i behandlingsarbetet
- planera in regelbundna rutiner i verksamheten som gör att personalen återkommer till sex- och samlevnadsfrågor med jämna intervall både själva och tillsammans med ungdomarna t ex personalmöten, forum för personal och ungdomarna, besök på ungdomsmottagning, se en pjäs tillsammans med ungdomarna som problematiserar gränsen mellan behaglig och obehaglig beröring och tala om den
- ta vara på exceptionella situationer som läger och fjällresor till att ta upp frågor om sex och samlevnad
- beredskap hos personalen att använda vardagliga situationer till att bjuda in till ett förtroendefullt samtal som kan vidga ungdomarnas handlingsförmåga

Referenslitteratur

- Andersson L G (1986) "Fult språk" Malmö: Carlssons
(1985) "Bara för killar" tidskrift. Uppsala: LICs förlag
- Bengtsson M, Frykman J (1987) "Om maskulinitet" JÄMFO delegationens jämställdhetsforskning Stockholm
- Berner B (1989) "Kunskapens vägar" Lund: Arkiv
- Burgess R G (1984) "In the Field" London: Allen & Unwin
- Börjesson B (1989) "Psykosocialt arbete, en diskussion om grundläggande utgångspunkter" i "Det goda mötet" Börjesson B, Mether C red Umeå: Delegationen för social forskning/ Institutionerna för socialt arbete vid universiteten i Umeå och Stockholm
- Chodorow N (1989) "Femininum-Maskulinum" Borås: Natur och Kultur
- Cullberg J (1982) "Kris och utveckling" Natur och Kultur
- Cullberg J (1984) "Dynamisk psykiatri" Natur och Kultur
- Dworkin A (1982) "Pornography, men possessing women" London: Women's press
- Edgardh K (1988) "Se mej" Malmö: Socialstyrelsen
- Ehn B, Löfgren O (1982) "Kulturanalys" Stockholm: Liber
- Eliasson R-M (1987) "Forskningsetik och perspektivval" Meddelanden från socialhögskolan 1987:2
- Ermandis I, Torsdotter A (1983) "Torsdagsåret" Skeabs förlag
- Eriksson I-L (1987) "Missbrukskarriär och behandling" Stockholm: Liber
- Foucault M (1987) "Övervakning och straff" Lund: Studentlitteratur
- Foucault M (1980) "1. Viljan att veta" i "Sexualitetens historia" Södertälje: Gidlunds
- Foucault M (1986) "2. Njutningarnas bruk" i "Sexualitetens historia" Södertälje: Gidlunds

- Foucault M (1987) "3. Omsorgen om sig" i Sexualitetens historia Värnamo: Gidlunds
- Ginsburg C (1989) "Ledtrådar, Essäer om konst förbjuden kunskap och dold historia" Luleå: Häften för kritiska studier
- Glingvall-Priftakis "Sexuella övergrepp mot barn och ungdomar - Hur kan vi arbeta inom socialtjänsten" Stockholms socialtjänst Fou-rapport 102
- Glingvall-Priftakis "En undersökning från sex socialdistrikt i Stockholm kring sexuella övergrepp mot barn och ungdomar" Stockholms socialtjänst Fou-rapport 103
- Griffin S (1981) "Pornography and silence" London: Women's press
- Gunnarson M,
Månsson S-A (1986) Ungdomar, sexualitet och socialt behandlingsarbete på institution" Lund: Meddelanden från socialhögskolan 1986:3
- Göransson B,
Järvholm Andersson I,
Kvarnmark E (1988) "Männen bakom kvinnovåldet" Stockholm: Prisma
- Haug F "Female sexualisation" London: Verso
- Heijbel C,
Nilsson I (1985) "Missbruk och sexualitet" Stockholm: Liber
- Helmadotter A-M "Pedagogik för flickor" Socialtjänsten i Stockholm Fou-rapport 113
- Holter H "Motstands og avergeteknikker i sosiale organisasjoner. Noen synpunkter på avvisning av selvinsikt". Tidsskr f samfunnsforskning 1970, bd 11, 173-194
- Hughes J A,
Månsson S-A (1988) "Kvalitativ sociologi" Lund: Studentlitteratur
- Häften för kritiska studier, 4, 1987
- Jonsson G "Flickor på glid, en studie i kvinnoförtryck"
- Juul Jensen U (1985) "Moraliskt ansvar och människosyn" Lund: Studentlitteratur

- Kaiser M (1987) "Vitenskaplighet og kvinnelighet." Sosiologi idag 2/1987
- Kvinnovetenskaplig tidskrift 3, 1981
- Lees S (1986) "Losing out. Sexuality and adolescent girls" London: Hutchinson
- Lewin B, Helmius G (1986) "Ungdom, kärlek och sexualitet, om ungdomars sexuella liv på 80-talet" Värnamo: Norstedts
- "Livet på Puma. Om arbetet på en fritidsgård" H-rapport 19 Socialstyrelsen
- Magnusson G
Redtka-Duncanson I (1990) "Kärt barn har många namn" rapport Malmöhus läns landsting
- Månsson S-A (1981) "Könshandelns främjare och profitörer. Om förhållandet mellan hallick och prostituerad" Karlshamn: Doxa
- Månsson S-A (1984) "Kärlek och kulturkonflikt" Socialstyrelsen
- Månsson S-A (1984) "Projektplan att förebygga prostitution" Lund: Sociologiska institutionen
- Månsson S-A (1987) "Kunskapsproblemet i socialt arbete - några funderingar från en projekthorisont" i Nordiskt socialt arbete 1987:2
- Månsson S-A (1988) "The man in sexual commerce" Lund: Medelande från socialhögskolan 1988:2
- Månsson S-A (1990) "Presentation given at the conference "la prostitution quarante ans apres la convention de New York" at universite libre de Bruxelles
- Månsson S-A (1990) "Mannen som klev på tåget" i Ottar 1990:2
- Möijer K (1987) "Skapa, skriva" Stockholm: Esselte
- Nilsson A (1980) "Att arbeta med sex och samlevnad. En handbok i abortförebyggande upplysning" Socialstyrelsens nämnd för hälsoupplysning
- Olsson E (1987) "Forskaren i förändringsprocessen" Meddelanden från socialhögskolan 1987:7
- Olsson H (1987) "Det svåra sökandet efter kunskap eller

- vem är jag och vem är den andra" Socialt arbete
7/87
- Olsson H (1988) "Kvinnorna och rättvisan" Socialt arbete
4/88
- Sunesson S (1984) "Organizing and Discipline" Acta
Sociologica 1984 (27), 3:199-213
- Vander Mey B J (1988) "The sexual victimisation of male
children: A review of previous research." Child
Abuse and neglect. Vol 12 pp 61-72, 1988
- Vilar H (1972) "Den dresserade mannen" Stockholm: A&K
- Wooden W S,
Parker J "Men behind bars, sexual exploitation in prison"
- Wärneryd B (1986) "Att fråga. Om frågekonstruktion vid
intervjuundersökningar och postenkäter" Stock-
holm: Statistiska centralbyrån
- Yin R K (1985) "Case study research. Design and methods"
London: Sage publications

I serien **MEDDELANDEN FRÅN SOCIALHÖGSKOLAN** har tidigare utkommit:

- 1981:1 **FOSTERBARNSVÅRD OCH EKONOMI** av Peter Westlund
- 1981:2 **EN ALKOHOLENKÄT - OCH VAD SEN DÅ? En modell för alkoholundervisning i en sjätte klass** av Inger Farm och Peter Andersson
- 1981:3 **PSYKOLOGIN I SOCIALT ARBETE: EN PEDAGOGISK DISKUSSION** av Eric Olsson och Christer Lindgren
- 1982:1 **VAD BÖR EN KURATOR KUNNA?** av Karin Stenberg och Britta Stråhlén
- 1982:2 **LVM BAKGRUND OCH KONSEKVENSER** av Peter Ludwig och Peter Westlund
- 1982:3 **INSYN - ETT FÖRSÖK TILL INSYN I ARBETSMILJÖN PÅ EN SOCIALFÖRVALTNING. En intervjuundersökning** av Pia Bivered, Kjell Hansson, Margot Knutsson och P-O Nordin
- 1983:1 **AVGIFTER PÅ SOCIALA TJÄNSTER - principer och problematik** av Per Gunnar Edebalk och Jan Petersson
- 1983:2 **EN INDELNING AV RÄTTEN - hjälpmedel vid inläsning av juridiska översiktskurser** av Lars Pelin
- 1983:3 **OM SOCIALA OMRÅDESBESKRIVNINGAR** av Verner Denvall, Tapio Salonen och Claes Zachrisson
- 1983:4 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945-1977. Del I Förhållandena 1977** av Åke Elmér
- 1983:5 **PSYKOLOGISKA FÖRKLARINGSMODELLER I SOCIALT ARBETE** av Alf Ronnby
- 1983:6 **FACKFÖRBUNDENS SJUKKASSEBILDANDE. EN STUDIE I FACKLIG SJÄLVHJÄLP 1886-1910** av Per Gunnar Edebalk
- 1984:1 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945-1977. Del II Utvecklingen 1945-1977** av Åke Elmér
- 1984:2 **FRÅGETEKNIK FÖR KVALITATIVA INTERVJUER - En sammanställning** av Hans-Edvard Roos
- 1984:3 **AKTIONSFORSKNING SOM FORSKNINGSSTRATEGI** av Kjell Hansson
- 1984:4 **FÖRÄNDRINGSPROCESSER INOM GRUPPER OCH ORGANISATIONER I PSYKOLOGISK OCH SOCIALPSYKOLOGISK BELYSNING** av Eric Olsson (SLUT)
- 1984:5 **ROLLSPEL - TILLÄMPNING OCH ANALYS** av Kjell Hansson
- 1985:1 **IDROTT OCH PSYKOSOCIALT ARBETE** av Kjell Hansson
- 1986:1 **ARBETSRAPPORT. Att arbeta på barn- och ungdomsinstitution - en pilotstudie** av Leif Roland Jönsson
- 1986:2 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945-1977 (1983). Del III Utvecklingen inom oförändrade grupper** av Åke Elmér
- 1986:3 **UNGDOMAR, SEXUALITET OCH SOCIALT BEHANDLINGSARBETE PÅ INSTITUTION - Intervjuundersökning bland personalen på tre hem för vård eller boende i Skåne** av Maud Gunnarsson och Sven-Axel Månsson
- 1987:1 **FATTIGVÅRDEN INOM LUNDS STAD - den öppna fattigvården perioden 1800-1960** av Verner Denvall och Tapio Salonen

- 1987:2 **FORSKNINGSETIK OCH PERSPEKTIVVAL** av Rosmari Eliasson (SLUT)
- 1987:3 **40 ÅRS SOCIONOMUTBILDNING I LUND** av Åke Elmér
- 1987:4 **VÄLFÄRD PÅ GLID – RESERAPPORT FRÅN ENGLAND** av Verner Denvall och Tapio Salonen
- 1987:5 **ATT STUDERA ARBETSPROCESSEN INOM SOCIALT BEHANDLINGSARBETE** av Leif Roland Jönsson
- 1987:6 **SOCIALTJÄNSTLAGEN OCH UNGA LAGÖVERTRÄDARE** av Anders Östnäs
- 1987:7 **FORSKAREN I FÖRÄNDRINGSPROCESSEN** av Eric Olsson
- 1988:1 **EN UPPFÖLJNING AV BARN SOM SKILTS FRÅN SINA FÖRÄLDRAR** av Gunvor Andersson
- 1988:2 **THE MAN IN SEXUAL COMMERCE** av Sven-Axel Månsson
- 1988:3 **FRÅN MOTSTÅND TILL GENOMBROTT. DEN SVENSKA ARBETSLÖSHETSFÖRSÄKRINGEN 1935–54** av Per Gunnar Edebalk
- 1988:4 **MALMÖ – i kulmen av fattigdomscykeln** av Tapio Salonen
- 1988:5 **PROJEKT ÖSTRA SOCIALBYRÅN – en processbeskrivning av ett förändringsarbete med förhinder** av Anna Meeuwisse
- 1988:6 **UTDELNINGEN AV SPRUTOR TILL NARKOMANER I MALMÖ OCH LUND** av Bengt Svensson
- 1988:7 **HEMTJÄNSTEN PÅ 2000-TALET** red av Peter Andersson
- 1989:1 **FATTIGLIV** av Gerry Nilsson
- 1989:2 **MAKT OCH MOTSTÅND – aspekter på behandlingsarbetets psykosociala miljö** av Leif R Jönsson
- 1989:3 **FOSTERHEMSFÖRVALTNINGEN** av Bo Vinnerljung
- 1989:4 **GUSTAV MÖLLER OCH SJUKFÖRSÅKRINGEN** av Per Gunnar Edebalk
- 1990:1 **DET ÄR RÄTT ATT FRÅGA VARFÖR – undersökningar om socialt arbete** red av Verner Denvall
- 1990:2 **SCENFÖRÄNDRING – FORSA-symposiet Helsingborg/Gilleleje**
- 1990:3 **KULTURMÖTEN INOM SOCIALTJÄNSTEN – erfarenheter och reflektioner** red av Immanuel Steen
- 1990:4 **HEMMABOENDEIDEOLOGINS GENOMBROTT – åldringsvård och socialpolitik 1945–1965** av Per Gunnar Edebalk
- 1991:1 **PROJEKTTILLVARO – en processanalys av ett socialbyråprojekt** av Anna Meeuwisse
- 1991:2 **ORGANISATIONENS PÅVERKAN PÅ SJUKFRÅNVARON – hur en forskningsprocess och en personlig utvecklingsprocess kan integreras med hjälp av handledning** av Katrin Tjörvason

Exemplar kan rekvireras från socialhögskolans expedition, adress
Socialhögskolan, Box 23, 221 00 LUND

LUNDS UNIVERSITET

Socialhögskolan

Box
221 00 Lund
046-10 70 00